सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल

फैसला

०६७-CR-१२८८

मुद्दा : मानव बेचबिखन, बालविवाह, जवर्जस्ती करणी।

जिल्ला भोजपुर कोट गा.वि.स. वडा नं. ६ घर भै हाल जिल्ला कारागार कार्यालय झापामा थुनामा रहेका लोकबहादुर कार्की----------१
जिल्ला झापा अर्जुनधारा गा.वि.स. वडा नं. ५ घर भै हाल जिल्ला कारागार कार्यालय झापामा थुनामा रहेकी लक्ष्मीमाया वि.क.----------१
} पुनरावेदक प्रतिवादी

विरुद्ध

झापा जिल्ला दुवागडी गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने "ख" कुमारी(नाम परिवर्तन गरिएको) को जाहेरीले नेपाल सरकार ----------१
प्रत्यर्थी वादी

सुरु फैसला गर्ने
माननीय न्यायाधीश श्री शालिग्राम कोइराला
झापा जिल्ला अदालत।

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनबहादुर कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री रेवन्तबहादुर कुँवर
पुनरावेदन अदालत इलाम।

न्याय प्रशास ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्रको भई पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०६७।०६।०६ को फैसलाउपर दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एंव ठहर यस प्रकार छः-

जाहेरीको संक्षिप्त व्यहोरा

मेरो छोरी विगत केही वर्षदेखि झापा जिल्ला अनारमनी गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने रन्जना सुब्बाको घरमा काम गर्दै बसेकी र विगत २।३ वर्ष अगाडिदेखि आफूखुशी सो घरबाट हिडी हराई बेपत्ता भएकीमा मिति २०६४।५।२८ गते छोरी इलाका प्रहरी कार्यालय अनारमनीमा पक्राउ परेको भन्ने थाहा पाई निजसँग बुझ्दा झापा शनिश्चरे ८ बस्ने सोमकान्त भट्टराईको घरमा काम गर्न बस्दा सोही घरमा काम गर्ने लोकबहादुर सार्कीले ललाई फकाई विवाह गरी सोपश्चात जबर्जस्ती करणी गरी लक्ष्मीमाया वि.क. समेत भई बेचबिखनको लागि अर्जुनधारा हुँदै भारततर्फ लैजादै गर्दा पक्राउ गरी छोरीको उद्धार गरेका रहेछन्। निज लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क. समेतले नाबालिका छोरीलाई जबर्जस्ती बिवाह गराई बेचबिखन गर्न लाने काम गरको हुँदा कानूनबमोजिम कारबाही गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको "ख" कुमारीको जाहेरी दरखास्त।

पीडितको संक्षिप्त बयान

म जिल्ला झापा शनिश्चरे ८ बस्ने सोमकान्त भट्टराईको घरमा काम गर्न बस्दा सोही घरमा काम गरी बस्ने लोकबहादुर सार्कीले विभिन्न प्रलोभन देखाई राम्रो खान लाउन दिने पढाई दिने भनी ढाँटी झुक्याई धरानसम्म लगेको र धरान बस्ने भुमा विकको घरमा लगी म कार्की हुँ भनी थर समेत ढाँटी मैले नमान्दा नमान्दै पनि

लक्ष्मीमाया वि.क. समेतले विवाह गराई दिई जबरजस्ती सिन्दुर पोते समेत गरी विवाह गरेपछि जबर्जस्ती करणी समेत गरेको र सो पश्चात मिति २०६४।५।२६ गते लक्ष्मीमाया वि.क.को घरमा ल्याई भारत सिक्किमतर्फ जाने बाटोमा कसैले सोधे भने हामी बुढा बढी हौं १८ वर्षकी भएँ भनी भन्नु भनेकोले मलाई डर लागि स्थानीय नाम थाहा नभएका २ जना महिलालाई भेनको हुँदा मलाई लोकबहादुर सार्कीले र लक्ष्मीमाया वि.क. समेतले भारततर्फ बेचबिखन गर्न लाँदै गर्दा स्थानीय मानिसहरुले फेला पारी उद्धार गरेका हुन् र मेरो विवाह गराउने कार्यमा लक्ष्मीमाया वि.क., निजको छोरी भुमा वि.क., निज भुमा वि.क.को श्रीमान समेतको संलग्नता रहेको र बेचबिखन गर्न भारततिर लानेमा लक्ष्मीमाया विक र लोकबहादुर सार्की नै मुख्य हुन निजहरुलाई कानूनबमोजिम होस भनी पीडित "क कुमारी" (नाम परिवर्तन गरिएको) ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको प्रमाणित बयान।

<u>प्रतिवादीहरुको वयानसमेतको संक्षिप्त व्यहोरा</u>

लोकबहादुर सार्की मेरो भाइ नाताको मानिस हो। निज झापा शनिश्चरेमा बसोबास गर्दै आएकोमा मिति २०६४।५।१६ गते निजले र मेरो छोरी भुमा वि.क.ले मलाई धरान बोलाएको हुँदा म धरान जाँदा लोकबहादुर सार्कीले राधिका गुरुङ्गलाई विवाह गर्ने तयारी गरेका रहेछन् र मैले पनि सोधखोज गरी मिति २०६४।५।१८ गते "क" कुमारी र लोकबहादुर सार्कीबीच विवाह गराई टिकाटालो गरी दिएकोसम्म हो। सो पश्चात निजहरु दुवै जना मेरो घरमा आए। मेरो छोरी भारत सिक्कीममा रहेकी र सोतर्फ हामी जान लाग्दा बेचबिखन गर्न लान लाग्यो भनी स्थानीय मानिसहरुले पक्राउ गरेका हुन्। तर बेचबिखन गर्ने उद्देश्य होइन भन्ने समेत

व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क.ले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज।

"क" कुमारीलाई मैले विवाह गरी श्रीमती बनाई राखेको हुँ। विवाह गरेपछि करणी नगर्ने भन्ने कुरै भएन। मिति २०६४।०५।१९ गते मात्र २ पटक करणी गरेको हुँ। लक्ष्मीमाया वि.क.ले पनि टिका लगाई दिईन्। निजकै छोरी भुमा वि.क.का घरमा विवाह गरेको हुँ। पछि "क" कुमारी पहिला बसेको सोमकान्त भट्टराईको घरमा बस्न नमानेपछि भारत सिक्किममा नै बसी काम गर्नुपर्छ भनी सल्लाह गरी मिति २०६४।०५।२६ गते लक्ष्मीमाया वि.क. को घरमा आएको थिए। मिति २०६४।०५।२८ गते सिक्किमतर्फ जाँदै गर्दा पक्राउ परेको हुँ। बेचबिखन गर्न लगेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज।

लोकबहादुर सार्कीसँग राम्रो चिनजान आवत जावत छ। तर मेरो घरमा निजले निजकी श्रीमती "क" कुमारीलाई ल्याएको छैन। विवाह गरी बेचबिखन गर्न लाँदै गर्दा फेला परेको हो भन्नेसम्म सुनेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको हेम भन्ने रामबहादुर सिवाको कागज।

<u>बस्तुस्थिति मुचुल्काको व्यहोरा</u>

जिल्ला झापा दुवागडी बस्ने "ख" कुमारीकोको छोरी नाबालीका वर्ष १४ की "क" कुमारीलाई प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की समतले बालविवाह मसेत गरी बेचबिखन गर्न लाँदै गर्दा पक्राउ परेको भन्ने सुनि थाहा पाएका हौं। घटनाबारे बुझ्दै जाँदा पीडित "क" कुमारी झापा शनिश्चरे -८ बस्ने सोमकान्त भट्टराईको घरमा बसेकी र सोही घरमा काम गर्ने लोकबहादुर सार्कीले ललाई फकाई धरान स्थित भुमा वि.क.को घरमा

लगी लक्ष्मीमाया वि.क. समेत भई बालविवाह गरी गराई जवर्जस्ती करणी समेत गरी मिति २०६४।५।२८ गते भारततर्फ लैजादै गर्दा फेला परेको भन्ने सुनी थाहा पाएको हो। लोकबहादुर सार्की पहिला पनि जेलमा बसेका रहेछन्। निज लोकबहादुर सार्कीले बाल विवाह गरेको र बालविवाह गराउने कार्यमा भुमा वि.क., निजका श्रीमान तथा लक्ष्मीमाया वि.क. समतको हात रहेको र लोकबहादुर सार्की तथा लक्ष्मीमाया वि.क.ले बेचबिखन गर्न लाँदै रहेछन् कारबाही हुनुपर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको रन्जना सुब्बासमेतको एकै मिलानको वस्तुस्थिति मुचुल्का।

<u>अभियोगपत्रको व्यहोरा</u>

पीडितलाई प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले बालविवाह गरेको र प्रतिवादी मध्येका लक्ष्मीमाया वि.क., किशोर विश्वकर्मा र भुमा विश्वकर्माले निज पीडितालाई जवर्जस्ती विवाह गराएको, प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले नाबालिका वर्ष १४ की पीडितालाई जवर्जस्ती करणी गरेको तथा प्रतिवादी किशोर विश्वकर्मा र भुमा विश्वकर्माको सहमतिमा प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.ले पीडितालाई बेचबखिन गर्न भारततर्फ लाँदै गर्दा बाटैमा निजहरु पक्राउ गरी पीडिताको उद्धार गरिएको वारदात पुष्टी भएकोले निज प्रतिवादीमध्येका लोकबहादुर सार्कीलाई मुलुकी ऐन, विवाहबारी महलको २ नं. को देहाय ३ नं. विपरितको कसूर तथा ऐ. ऐनको जवर्जस्ती करणीको महलको १ नं. र ३ को देहाय (३) बमोजिमको कसूर गरेको र मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र दफा ४ को उपदफा २ को देहाय (क) को कसूर गरेको अभियोगमा मुलुकी ऐन विवाहबारीको महलको २ नं. देहाय (३) बमोजिम सजाय गरी ऐ मुलुकी ऐन जवर्जस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय (३) बमोजिम सजाय गरी ऐ. ऐनको जबरजस्ती करणीको महलको १० नं.

बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा (१) को देहाय (ङ) को खण्ड (१) बमोजिम सजाय गरी पाउन र प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. लाई मुलुकी ऐन विवाहबारीको महलको २ नं. को देहाय (३) विपरितको कार्य कसूर गरेकोमा ऐ. ऐनको ऐ. महलको २ नं. को देहाय (३) बमोजिम सजाय गरी पाउनको साथै प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. लाई मुलुकी ऐन विवाहबारी महलको २ नं. को देहाय (३) विपरितको कार्य कसूर गरेकोमा ऐ. ऐनको ऐ. महलको २ नं. को देहाय (३) बमोजिम सजाय गरी पाँउनका साथै मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा १ को देहाय (ङ) को खण्ड (१) बमोजिम सजाय गरी पाउने मागदावी लिइएको तथा प्रतिवादीहरु किशोर विश्वकर्मा र भुमा विश्वकर्मालाई मुलुकी ऐन, विवाहबारी महलको २ नं. को देहाय ३ नं. विपरितको कार्य कसूर गरेको साथै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र दफा १५ को उपदफा १ को देहाय (ज) बमोजिमको कार्य कसूर गरेको अभियोगमा मुलुकी ऐन, विवाहबारी महलको २ नं. को देहाय ३ बमोजिम सजाय गरी पाउनको साथै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा (१) को देहाय (ज) बमोजिम सजाय गरी पाउनको साथै पीडितालाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १७ बमोजिम क्षतिपूर्ति समेत दिलाई भराई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोगपत्र।

<u>प्रतिवादीहरुको अदालतमा भएको बयान</u>

पहिला लालबहादुर विश्वकर्माको बहिनीलाई जवर्जस्ती करणी गरेको अभियोगमा ५ वर्ष कारागारमा बस्दा प्रतिवादी मध्येकी लक्ष्मीमाया वि.क.सँग चिनजान भएकोले मैले

निजसँग भाई टिका लगाई दिदी मानेको छु। म कारागारबाट छुटेपछि सोमकान्त भट्टराईको खेत अधियामा कमाई खेति गर्न थाले। "क" कुमारी समेत सोही सोमकान्तको घरमा बस्ने गरेको र मसँग चिनजान हुँदा म १७ वर्षकी भए। म तिमीसँग विवाह गर्छु भनेकी र म सार्की हुँ भन्ने कुरा निज पीडितलाई थाहा थियो। राजिखुसीका साथ विवाह गर्ने भनी २०६४।५।६ गते हामी विवाह गर्न भनी धरान लक्ष्मीमाया वि.क.को छोरी भुमा वि.क. को घरमा गई घर मालिकले जम्मा रु. १७,०००।— दिएकोले सोही पैसाले विवाहका सामान किनी २०६४।५।१८ गते कृष्णअष्टमीको दिन विवाह गरेका हौं। घर मालिकले नै विवाहको साइत हेरी बताई दिएका हुन्। राजिखुशीले विवाह गरेकाले करणी गर्ने काम भयो। मैले फकाई थर ढाटी विवाह गरेको नभई निजको राजिखुशीले विवाह गरी करणी गरेको हो। विवाहमा मैले लक्ष्मीमाया वि.क.लाई फोनबाट बोलाई निज लक्ष्मीमाया धरानमा गई हामीलाई टिका लगाई दिएकी हुन्। प्रतिवादी भुमा वि.क. र किशोर वि.क.ले पीडितलाई फकाई मसँग विवाह गराई दिएको नभई निजको राजिखुसीले विवाह गरी करणी गरेको हो। जवर्जस्ती करणी गरेको समेत होइन। विवाह पूर्व करणी गरेको थिएन। धरानबाट म पीडित र भुमाको पति किशोर वि.क. समेत मिति २०६४।५।२६ गते झापा अर्जुनधारामा आयौं। किशोर वि.क. भोलिपल्ट धरान फर्केका हुन्। म खेती भएको ठाँउ सोमकान्तको घरमा जाउँ भन्ने र पीडितले नमान्ने भएकाले लक्ष्मीमाया वि.क.की कान्छी छोरी बिन्दा (बिनु) विश्वकर्माको घर भारतको सिक्कीम हुँदा सो ठाउँमा जान खर्च मैले बेहोर्ने गरी म पीडित र लक्ष्मीमाया वि.क. सिक्किमतर्फ जान भनी मिति २०६४।५।२८ गते घरबाट हिडेकोमा झापा शनिश्चरेको मिलडाँडामा गाउँलेहरुले केटीलाई बेच्न लगेको हो भनी पक्राउ गरी मलाई समेत कुटपीट गरेका हुन्। मैले पीडितलाई बेच्नको लागि लगेको होइन। काम गरी खानको लागि सिक्कीमतर्फ जाँदै

गर्दा पक्राउ गरेको हो। मलाई फसाउन पीडितले झुठा कुराको बयान गरेकी हुन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले अदालतमा गरेको बयान।

मेरो पति बलात्कार मुद्दामा थुनामा कारागार शाखा झापामा रहेको अवस्थामा लोकबहादुर सार्की पनि कारागारमा थुनामा नै रहेको रहेछ। सोही अवस्थामा पतिलाई भेट गर्न जाँदा निज प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीसँग चिनजान भएको र भाइटीका लगाई दिएको थियो। निज लोकबहादुर सार्की कारागारबाट छुटेपछि मेरो घरमा गई अर्को घरमा बसी खेती गर्दथ्यो। मैले पीडितलाई देखेको थिएन। निज लोकबहादुरले पीडितालाई फकाई विवाह गर्न भनी धरान मेरो छोरीको घरमा लगी मलाई फोनबाट बोलाएकोले म धरानमा गई निजहरुले विवाह गरेकाले टिका लगाई दिई म आफ्नै घर फर्किएकी हुँ। निज लोकबहादुर सार्की मेरो जेठा ज्वाई र पीडित एक हप्तापछि मेरो घरमा आए। ज्वाई भोलीपल्टै धरान फर्केका हुन्। निज लोकबहादुर सार्की र पीडितले मेरो कान्छी छोरी सिक्कीममा भएकोले निजहरुले सिक्कीम पुऱ्याई दिनु भन्दा मैले पैसा छैन भनेकोमा निजहरुले हामी लान्छौ भनेकाले मैले छोरीको घर सिक्कीममा पुऱ्याई दिन मिति २०६४।५।२८ गते निजहरुसँग जाँदै गर्दा बाटोमा गाउँलेहरुले पीडितलाई बेच्न लगेको भनी पक्राउ गरी मलाई समेत पानी खन्याउँदै कुटपीट गरेका हुन्। मैले पीडितलाई ललाई फकाई प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीसँग विवाह गराई दिएको पनि होइन र बेच्नको लागि लान खोजेको पनि होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क.ले अदालतमा गरेको बयान।

<u>झापा जिल्ला अदालतको आदेश</u>

प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. र लोकबहादुर सार्कीले पीडितलाई बेचबिखन गर्न भनी भारततर्फ लादै गरेको अवस्थामा पक्राउ परेको पुष्टी भएकाले तत्काल प्राप्त

प्रमाणबाट प्रतिवादीहरु लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क. कसूरदार देखिँदापछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ८ बमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने झापा जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश।

सुरु अदालतको आदेशानुसार वादी प्रतिवादीका साक्षी उपस्थित गराउनु भनी पत्राचार भएकोमा वादी प्रतिवादीहरुका साक्षी उपस्थित नगराएको।

<u>झापा जिल्ला अदालतको फैसला</u>

यसमा प्रतिवादी किशोर विश्वकर्मा र भुमा विश्वकर्माका हकमा तत्काल अंश रोक्का गरी निजहरु फेला परी पक्राउ परेका बखत वा हाजिर हुन आए वा कानूनको अवधि नाघेपछि बाँकी काम कारबाही गर्ने गरी अ.बं. १९० नं. बमोजिम मुलतबीमा रहने ठर्हछ। अन्य प्रतिवादीहरु लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.ले अभियोग दावी बमोजिम कसूर गरेको ठहरेकोले प्रतिवादी मध्येका लोकबहादुर सार्कीको हकमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र ४ को उपदफा (२) को देहाय (क) को कसूर अपराधमा सोही ऐनको दफा १५ को उपदफा (१) को देहाय (ङ) को खण्ड (१) बमोजिम पीडित वर्ष १४ की नाबालिका देखिँदा प्रतिवादीलाई कैद वर्ष १६(सोह्र) र जरिवाना रु. १,००,००० (एक लाख) हुने ठहर्छ। अर्को अभियोग दावीको सम्बन्धमा निज उपर जवर्जस्ती करणीको महलको १ र ३ नं. को देहाय (३) बमोजिम कसूर गरेको ठहर्दा निजलाई सो कसूरमा कैद वर्ष ६ (छ) हुने ठहर्छ। यी प्रतिवादीलाई माथि उल्लेखित मानव बेचबिखन ओसारपसार मुद्दामा कैद वर्ष १६ ठहरेकोले दण्ड सजायको महलको १० नं. ले खत नखापिने हुँदा थप सजाय गरी रहन परेन। यी प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन विवाहवारीको महलको २

नं. को देहाय (३) को कसूर अपराधमा अभियोग दावी लिएकोमा निजले सो कसूर अपराध गरेको पुष्टि हुँदा उक्त कसूरमा ६ महिना कैद र रु. १०,०००।—(दशहजार) जरिवाना हुनेमा मानव बेचबिखन ओसार पसारको अभियोगमा १६ वर्ष कैद र रु. १,००,०००।—(एकलाख) जरिवाना हुने ठहरेकोले प्रस्तुत वारदातको खत दण्ड सजायको १० नं. ले सोही खतमा गाभीन जाने हुँदा थप सजाय गरी रहनु परेन। अर्का प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. को हकमा वारदातमा संलग्नता पुष्टि हुन आएकोले निजले अभियोग दावी बमोजिम कसूर गरेको ठहरेकोले निजलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र ४ को उपदफा (२) को देहाय (क) को कसूरमा सोही ऐनको दफा १५ को उपदफा (१) को देहाय (ङ) को खण्ड (१) बमोजिम १६ (सोह्र) वर्ष कैद र रु. १,००,०००।— (एक लाख) जरिवाना हुने ठहर्छ। निजउपर विवाहवारीको महलको २ नं. को देहाय (३) विपरीतको कसूरमा निजलाई ६(छ) महिना कैद र रु. १०,०००।— जरिवाना हुनेमा मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ बमोजिम १६ वर्ष कैद र रु. १,००,०००।— जरिवाना भएको हुँदा दण्ड सजायको १० नं. ले ठूलो सजाय भएकोमा सानो सजाय खाप्न मिल्ने नदेखिँदा यस कसूरमा थप सजाय गरी रहन परेन भन्ने समेतको झापा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला।

<u>पुनरावेदन अदालतमा परेको प्रतिवादीहरुको पुनरावेदन</u>

यसमा पुनरावेदकहरुले अभियोग दावी बमोजिम कुनै कार्य गरेको छैनौं भनी अधिकार प्राप्त अधिकारी तथा अदालत समेतमा सत्य तथ्य व्यहोरा लेखाएको, आफ्नी छोरी लामो समयसम्म के कहाँ थिई सो बारे जानकारी नभएकोले पछि आएर सत्य तथ्य कुरा थाहा नभई हामीउपर झुठ्ठा कुरा लेखाएर काल्पनिक ढंगले लेखाएको

कथनलाई आधार ग्रहण गरेको अवस्थामा फैसला गरेको अवस्थामा फैसला गर्दा आधारको रुपमा "क" कुमारीको बयानलाई त्रुटीपूर्ण आधार लिइएको, "क" कुमारी आफैंले प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीसँग विवाह गर्न मन्जुर गरेकी र पीडित र प्रतिवादी बसेकै घरमा विवाह गरौं भन्दा निज पीडित "क" कुमारी नमानेकोले दुवै जनाको सहमतिले धरानमा गई विवाह गर्नको लागि बसोबास गरेको, घर मालिकसँग पैसा मागी धरान स्थित लक्ष्मीमाया वि.क.को छोरी कहाँ गई "क" कुमारी समेत भै विवाहको सामान किनी विवाह गरिएको अवस्थामा पछि निज "क" कुमारीले षडयन्त्र मुलक ढंगले पुनरावेदक प्रतिवादीहरुलाई फसाउनको निमित्त जबरजस्ती विवाह बेचबिखन गर्न सिक्किम तर्फ जान खोजेको भनी झुठो बयान दिएको अवस्था एवं पुनरावेदक प्रतिवादीहरुले अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतसमक्ष आरोपित कसूरमा इन्कार रही बयान गरेकोमा सो इन्कारी बयानलाई साविती बयानको हवाला दिई अन्य मिसिल संलग्न प्रमाणको समुचित मूल्याङ्कन नगरी मानव बेच बिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र ४ को उपदफा (२) को देहाय (क) कसूर अपराधमा सोही ऐनको दफा १५ को उपदफा १ को देहाय (ङ) को खण्ड (१) बमोजिम जनही कैद वर्ष १६ र जरिवाना १,००,०००।— गर्ने गरी गरिएको शुरु झापा जिल्ला अदालतको त्रुटीपूर्ण फैसला बदर गरी अभियोग दाबीबाट पुनरावेदक प्रतिवादीहरुलाई सफाई दिलाई पाउँ भन्ने समेत बेहोराको पुनरावेदक प्रतिवादीहरु मध्येका लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क. को पुनरावेदन अदालत इलाममा दायर भएको संयुक्त पुनरावेदनपत्र।

<u>पुनरावेदन अदालतमा परेको वादीको पुनरावेदनपत्र</u>

यसमा प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले करणी गरेको ठहर भएकोले मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको १० नं. बमोजिम पीडितालाई क्षतिपूर्ति र मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १७ बमोजिम पीडित नाबालिकलाई प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क. लाई भएको जरिवानाको ५० प्रतिशत बराबरको रकममा नघट्ने गरी मनासिव माफिकको क्षतिपूर्ति भराई दिनु पर्नेमा सो सम्बन्धमा केही नबोलेकोले शुरु झापा जिल्ला अदालतको फैसला सो हदसम्म बदर गरी क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत इलाममा परेको पुनरावेदन पत्र।

पुनरावेदन अदालतको आदेश

यसमा स्वयं पीडितको अदालतमा भएको प्रमाणित बयानको स.ज. ४ र १३ समेतबाट प्रतिवादी लोकबहादुर समेतले निजलाई बिक्रि गर्ने उद्योगसम्म गरेको भन्ने देखिएको अवस्थामा सोको यकिन नगरी भएको शुरुको फैसला विचारणीय भै फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफल निमित्त अ.बं. २०२ नं. र पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत इलामको आदेश।

यसमा प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरुले दिएको पुनरावेदन उपर मिति २०६७।०२।११ मा प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश भएपश्चात वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मिति २०६७।०३।२४ मा पुनरावेदन दायर भएको देखिँदा उक्त वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पर्न आएको पुनरावेदन पत्रको जानकारी प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरुलाई दिई नियमानुसार गरी पेश गर्नू भन्ने पुनरावेदन अदालत इलामको आदेश।

पुनरावेदन अदालतको फैसला

प्रतिवादीहरुलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र दफा ४ को उपदफा २ को देहाय (ख) को कसूरमा ऐ. ऐनको दफा १५ को उपदफा (१) देहाय (ङ) को खण्ड (२) बमोजिम सजाय गरी ऐ. ऐनको दफा १७ बमोजिम क्षतिपूर्ति भराई दिनु पेर्नेमा सो नगरी ऐ. दफा १५ को उपदफा (१) देहाय (ङ) को खण्ड (१) बमोजिम सजाय हुने ठहऱ्याएको सो हदसम्मको सुरु झापा जिल्ला अदालतको मिति २०६६।५।३१ को फैसला मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म उल्टी हुने ठहर्छ। प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.ले सो मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र दफा ४ को उपदफा २ को देहाय (ख) को कसूर गरेको देखिँदा पीडित १४ वर्ष की बालिका रहेको देखिँदा निज प्रतिवादीहरुलाई ऐ. ऐनको दफा १५ को उपदफा (१) देहाय (ङ) को खण्ड (२) बमोजिम कैद वर्ष १२(बाह्र) र जरिवाना रु. १,००,०००।—(एक लाख) हुने ठहर्छ। क्षतिपुर्तीको हकमा प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क. बाट ऐ. ऐनको दफा १७ बमोजिम जनही रु. ५०,०००।— (पचास हजार) र प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीलाई मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम रु. २५,०००।— (पच्चीस हजार) पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर्छ। अन्य अभियोग दावीको सम्बन्धमा प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीलाई मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं. र ३ नं. को देहाय (३) को कसूरमा ऐ. ऐन महलको ३ नं. को देहाय (३) बमोजिम कैद वर्ष ६ (छ) र मुलुकी ऐन विवाहवारीको महलको २ नं. को देहाय (३) बमोजिम ६ महिना कैद र रु. १०,००० (दश हजार) जरिवाना समेत ठहर हुनेमा यी प्रतिवादीलाई सोही मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार मुद्दामा कैद वर्ष १२ (बाह्र) र जरिवाना रु. १,००,०००।(एकलाख) हुने ठहरेकोले मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको १० नं. ले खत खापिने नहुँदा थप सजाय गरी रहन परेन। अर्का प्रतिवादी

लक्ष्मीमाया वि.क. लाई मुलुकी ऐन, विवाहवारी महलको २ नं. को देहाय (३) बमोजिम कैद महिना ६ (छ) र जरिवाना रु १०,०००।– (दश हजार) ठहर हुनेमा सोही मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार मुद्दामा कैद वर्ष १२ (बाह्र) र जरिवाना रु १,००००००।– (एक लाख) हुने ठहरेकाले मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको १० नं. ले खत खापिने नहुँदा थप सजाय गरी रहन परेन भनी सो हदसम्म सुरु झापा जिल्ला अदालतबाट सोही मिति २०६६।०५।३१ मा भएको फैसला मिलेकै देखिंदा सो हदसम्म सदर हुने ठहर्छ। अभियोग दावीबाट सफाई दिलाई पाउँ भन्ने प्रतिवादीहरुको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेत पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला।

<u>यस अदालतमा परेको प्रतिवादीहरुको पुनरावेदन</u>

"क" कुमारी र म प्रतिवादी मध्येको लोकबहादुर सार्की शनिश्चरे स्थित सोमकान्त भट्टराईकामा काम गर्ने क्रममा विवाह गर्ने सल्लाह भई सो ठाउँमा विवाह गर्न "क" कुमारीले नमानेकी हुँदा धरान स्थित लक्ष्मीमाया बि.क. की छोरी भुमा वि.क.का घरमा गई विवाह गरेको हो। म लक्ष्मीमाया वि.क. लाई पनि विवाहको निम्ता दिदा विवाहमा सहभागी भएकी हुँ। विवाह पश्चात "क" कुमारी पुनः फर्कि आएर सोमकान्त भट्टाराईका घरमा काम गर्न नमानेकी हुँदा लक्ष्मीमाया वि.क.की कान्छी छोरी सिक्किममा बस्ने भएकोले त्यही गई बस्ने सल्लाहा बमोजिम म लक्ष्मीमाया वि.क.ले सिक्किममा पुऱ्याउनको लागि मात्र गएको हुँ। बेच्ने उद्देश्ययले सिक्किम लान खोजिएको होइन। पीडित भनिएकी "क" कुमारी र म लोकबहादुर एकै घरमा २ वर्षदेखि काम गरी आएकाले मेरो आनिबानी, चालचलन, चरित्रका बारेमा सबै कुरा "क" कुमारीलाई थाहा थियो। लामो समयसम्म छोरीसँग कुनै सम्पर्क नै नभएकी "क" कुमारीकी आमा "ख" कुमारीले सत्य, तथ्य र सबै कुराको गहिराई नबुझी

अरुको कुरा सुनी हामीउपर झुठ्ठो जाहेरी दिएको हो। बेच्ने उद्देश्य नै थियो भनेर वादी पक्षले मिसिल संलग्न कुनै ठोस सबुत प्रमाण पेश गर्न सकेको छैन। प्रमाणको भार प्रतिवादीमा भएपनि पीडित र जाहेरवालाको झुठ्ठो बयानले मात्र सजाय गर्न पर्याप्त भयो भन्ने अर्थमा प्रमाणको भार प्रतिवादीहरुउपर हुने व्यवस्था गरिएको होइन। अभियोग लाग्ने बित्तिकै वादी पक्ष चुपचाप बस्ने र प्रतिवादीले प्रमाणको भार वहन नगर्ने बित्तिकै सजाय गरिहाल्नु पर्छ भन्ने अर्थमा ऐनको निर्माण भएको होइन। त्यसैले बेच्ने उद्देश्यले पीडितलाई लान खोजिएको होइन। केही समयसम्म आफन्तकामा बस्नका लागि सिक्किम जानेसम्मको तयारी गर्न लागेको अवस्थामा अभियोग लागेको हुँदा केवल जाहेरी र पीडितको बयानकै आधारमा मात्र सजाय गर्ने गरी गरिएको पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला त्रुटीपूर्ण छ। राजिखुसी र स्वेच्छाले "क" कुमारीसँग म लोकबहादुरको विवाह भएको हुँदा बहुविवाह र जबरजस्ती करणीमा सजाय गर्न मिल्दैन। "क" कुमारीको स्वेच्छामा विवाहको निम्तो मान्न गई टिका लगाई दिएको हुँदा म लक्ष्मीमाया वि.क.लाई बहुविवाहमा सजाय गर्न मिल्ने होइन। तसर्थ पुनरावेदन अदालत इलामले हामीलाई हराउने गरी गरेको फैसला उल्टी गरी सफाई पाउँ भनी यस अदालतमा परेको प्रतिवादीहरुको संयुक्त पुनरावेदन।

<u>यस अदालतको आदेश</u>

यसमा क्षतिपुर्ति भराउँदा प्रतिवादीको हैसियत के हो, कुन सम्पत्तिबाट भराउने हो? फैसलाले त्यसलाई विवेचना गरिएको नपाइनुको साथै पीडित अदातलमा आई वकपत्र समेत गरेको नदेखिएको परिप्रेक्ष्यमा शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेश गर्नू भन्ने यस अदालतको आदेश।

यस अदालतको फैसला

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन जिकीरसहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी निम्न बमोजिमको बहस समेत सुनियो।

पुनरावेदक प्रतिवादीहरुको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरु श्री भोजेन्द्रबहादुर खत्री, श्री रामप्रसाद अर्याल र श्री तारा खनालले पीडित भनिएकी "क" कुमारीको उमेर १४ वर्षको बालिका भनिए तापनि निजको उमेर कही कतैबाट प्रमाणित भएको अवस्था छैन, पीडितको प्रमाणित बयानमा निजले आफूलाई बेचबिखन गर्न लान लागेको शंका लागेको भनी शंकाको आधारमा मात्र जाहेर दिएको देखिन्छ, जाहेरी दरखास्तमा मानव बेचबिखन गर्न लागेको भनी उद्योगको रुपमा जाहेरी दिएको र उक्त जाहेरीमा लोकबहादुर सार्कीलाई मात्र अभियुक्तको रुपमा उल्लेख गरिएको छ भने लक्ष्मीमायाको हकमा जाहेरीमा नाम उल्लेख गरिएको छैन। अभियोगपत्रमा पनि किन्ने बेच्ने उद्देश्यले काम हुन खोजेको भन्ने मात्र उल्लेख गरिएको छ, यसरी बेचबिखनको काम सम्पन्न भई नसकेको अवस्थामा मानव बेचबिखनको कार्य सम्पन्न भइसकेको भनी प्रतिवादीहरुलाई सजाय गरेको फैसला नमिलेकोले सो फैसला उल्टी गरी अभियोग दावीबाट प्रतिवादीहरुलाई सफाई होस भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

त्यसैगरी प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान उप-न्यायाधिवक्ता श्री पुष्कर सापकोटाले प्रतिवादीहरुबाट कसूर नभएको भन्दा पनि कम सजायको दावी गरिएको छ। कानूनले नै जरिवानाको आधा क्षतिपूर्ति गर्ने व्यवस्था गरेको अवस्थामा मानव बेचबिखनमा प्रतिवादीको आर्थिक अवस्था हेर्नु पर्ने आवश्कता हुदैन, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन,२०६४ को दफा १७ ले क्षतिपूर्ति भराउने व्यवस्थामात्र गरेको छ, के कसरी भराउने भन्ने कुराको उल्लेख नगरेको अवस्थामा

विपक्षी झिकाउने आदेशमा लिइएका आधारहरु मिलेको देखिदैन। तसर्थ पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने कानूनी अधिकार हो, प्रतिवादीको हैसियत भए वा नभए पनि पीडितको क्षतिपूर्ति पाउने अधिकार कुण्ठित हुन सक्दैन, ऐ. ऐनको दफा ६(१) मा पीडितको तत्काल बयान गरी प्रमाणित गराउन नजिकको जिल्ला अदालतमा लैजानु पर्ने र यस्तो अवस्थामा पीडित अदालतमा गई बयान नगरे पनि अदालतले प्रमाणमा लिन सक्ने भन्ने उल्लेख गरेकोले पीडित अदालतमा आई बकपत्र गरिरहनु पर्दैन। प्रतिवादीले पीडितसंग विवाह गरी करणी लिनु दिनु भएको र भारतको सिक्किममा जान भनी हिडेको भनी अदालतमै आएर स्वीकार गरेको अवस्थामा मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको उद्योग मात्र भएको मान्न मिल्ने देखिदैन। ऐनको दफा ९ ले यो कसूरलाई strict liability अन्तर्गत राखेकाले कसूर आफूले गरेको छैन भन्ने कुराको प्रमाण अभियुक्तले नै पुऱ्याउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था भएकोमा प्रतिवादीहरुले आफ्नो पक्षमा साक्षी प्रमाण समेत पेश गर्न नसकेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको फैसला मुनासिव देखिंदा सो फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहस समेत सुनियो।

उपरोक्त बमोजिमको बहस समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निम्न प्रश्नहरुमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

(१) वारदातको समय अर्थात मिति २०६४ साल भाद्रमा पीडितको उमेर कति थियो?

(२) प्रतिवादीहरुको कार्य मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको कसूर हो वा होइन?

(३) नाबालिकसँग विवाह गरी करणी समेत गरेकोमा निजको मंजुरी भए पनि बालविवाह तथा जवर्जस्ती करणीको अपराध हुने हो वा होईन?

(४) मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार मुद्दामा पीडितले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान अदालतबाट प्रमाणित भएको अवस्थामा मुद्दाको कारवाहीको

सिलसिलामा पीडित अदालतमा उपस्थित नभएमा समेत त्यस्तो प्रमाणित बयान अदालतले प्रमाणमा लिन मिल्ने हो वा होईन?

(५) अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिको अवधारणा, यस सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधान एवं अभ्यासको अवस्था के कस्तो रहेको छ?

(६) मानव बेचबिखन एवं जवर्जस्ती करणी मुद्दामा अदालतबाट कसूर ठहर भएको अवस्थामा पीडितलाई भराउनुपर्ने क्षतिपूर्ति कसरी भराउँदा उपयुक्त हुन्छ?

(७) पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला मिलेको छ वा छैन ?

यसमा प्रतिवादीमध्येका लोकबहादुर सार्कीलाई मुलुकी ऐन, विवाहबारी महलको २ नं. को देहाय ३ नं. तथा ऐ. जवर्जस्ती करणीको महलको १ नं. र ३ नं. को देहाय (३) एवं मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र ४(२) को देहाय (क) को कसूरमा मुलुकी ऐन विवाहबारीको महलको २ नं. को देहाय (३),जवर्जस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय (३) बमोजिम सजाय र जबर्जस्ती करणीको महलको १० नं. र मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) को देहाय (ङ) को खण्ड (१) बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्ति समेत दिलाई दिने र प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. लाई मुलुकी ऐन विवाहबारीको महलको २ नं. को देहाय (३) विपरितको कसूरमा ऐ को २ नं. को देहाय (३) बमोजिम साथै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा १ को देहाय (ङ) को खण्ड (१) बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्ति समेत दिलाई दिने तथा प्रतिवादीहरु किशोर विश्वकर्मा र भुमा विश्वकर्मालाई मुलुकी ऐन, विवाहबारी महलको २ नं. को देहाय (३) नं. विपरितको कसूर गरेको साथै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र दफा १५(१) को देहाय (ज) बमोजिमको कसूरमा मुलुकी ऐन, विवाहबारीको महलको २ नं. को देहाय

३ बमोजिम साथै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा (१) को देहाय (ज) बमोजिम सजाय साथै पीडितलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १७ बमोजिम क्षतिपूर्ति समेतको अभियोग दावी रहेको प्रस्तुत मुद्दामा फरार रहेका प्रतिवादीहरु किशोर विश्वकर्मा र श्रीमती भुमा विश्वकर्माका हकमा अंश रोक्का राखी निजहरुपछि फेला परी पक्राउ परेका बखत वा हाजिर हुन आए वा कानूनको अवधि नाघेपछि बाँकी काम गर्ने गरी अ. वं. १९० नं. बमोजिम मुल्तबीमा राखी प्रतिवादीमध्येका लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मी वि.क. को हकमा जनही १६ (सोह्र) वर्ष कैद र रु. १,००,००० (एक लाख) जरिवाना हुने ठहर गरी झापा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाउपर वादी प्रतिवादीको दोहोरो पुनरावेदन परेकोमा प्रतिवादीहरु लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क. लाई १२ (बाह्र) वर्ष कैद र रु. १,००,०००।(एक लाख) जरिवाना हुने र क्षतिपुर्तिको हकमा प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.बाट जनही रु. ५०,०००।(पचास हजार) र प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीबाट थप रु. २५,०००।(पच्चीस हजार) गरी जम्मा रु.१,२५,००००। (रु.एकलाख पच्चिस हजार) क्षतिपूर्ति पीडितलाई भराई दिने गरी सुरु फैसला केही उल्टी हुने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत इलामबाट भएको फैसलाउपर यस अदालतलमा प्रतिवादीहरुको पुनरावेदन परेको देखिन आयो।

प्रस्तुत मुद्दामा फरार रहेका प्रतिवादीहरु किशोर विश्वकर्मा र भुमा विश्वकर्माका हकमा अंश रोक्का राखी निजहरुपछि फेला परी पक्राउ परेका बखत वा हाजिर हुन आए वा कानूनको अवधि नाघेपछि बाँकी काम गर्ने गरी अ. वं. १९० नं. बमोजिम मुल्तबीमा राखेको देखिँदा सो सम्बन्धमा केही बोलिरहन परेन।

सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नको रुपमा रहेको *वारदातको समय अर्थात मिति २०६४ साल भाद्रमा पीडितको उमेर कति थियो* भन्ने तर्फ विचार गर्दा जाहेरी दरखास्तमा पीडितको जन्म २०५० सालतिर भएको भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। सो जाहेरी दरखास्त मिति २०६४।०५।३० मा परेको देखिन्छ। जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख भएबमोजिम सो वारदातको समयमा निज पीडितको उमेर १४ वर्ष मात्र भएको देखिन्छ। त्यसैगरी पीडितको प्रमाणित बयानमा समेत निजले आफू १४ वर्षकी भएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। प्रतिवादीहरु लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको मौकाको बयानमा पीडित नाबालिक भएको नभएको सम्बन्धमा आफूलाई थाहा नभएको भनी पीडित उमेर पुगेको बालिग व्यात्ति हुन् भनी प्रष्ट रुपमा उल्लेख गर्न सकेको देखिदैन। यसैगरी बस्तुस्थिति मुचुल्काका व्यक्तिहरु रञ्जना सुब्बा समेतले पीडित १४ वर्षकी भएको उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसरी मिसिल संलग्न जाहेरी दरखास्त समेतबाट पीडितको उमेर वारदातको समयमा १४ बर्ष रहेको पुष्टि भएको र सो तथ्यलाई प्रतिवादीहरुले वष्तुनिष्ठ प्रमाणद्वारा खण्डन गर्न सकेको नदेखिदा अन्यथा भन्न मिलेन। तसर्थ वारदातको समयमा पीडितको उमेर पूरा भई बालिग भइसकेको थियो भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादहरुको तर्फबाट लिएको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

अब *प्रतिवादीहरुको कार्य मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको कसूर हो वा होइन* भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको कसूरलाई प्रचलित कानूनमा गरिएको परिभाषाको अवलोकन गर्नु सान्दर्भिक देखिन आयो। मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको परिभाषा सम्बन्धमा मानव बेचविखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र ४(२) को देहाय (ख) र दफा १५(१) को देहाय (ङ) को खण्ड (२) मा व्यवस्था रहेकोछ। सो ऐनको दफा ३ को उपदफा (१)

मा "कसैले पनि मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार गर्नु गराउनु हुदैन" भन्ने र उपदफा २ मा "कसैले उपदफा (१) बमोजिमको कार्य गरेमा यस ऐन बमोजिमको कसूर गरेको मानिनेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ। त्यसैगरी दफा ४(२) को खण्ड (ख) मा "वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कुनै प्रकारले ललाई फकाई, प्रलोभनमा पारी, झुक्याई, जालसाज गरी, प्रपञ्च मिलाई, जबर्जस्ती गरी, करकापमा पारी, अपहरण गरी, शरीर बन्धक राखी, अभिभावक वा संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी, डर, त्रास, धम्की दिई वा करकापमा पारी कसैलाई बसिरहेको घर, स्थान वा व्यक्तिबाट छुटाई लग्ने वा आफूसंग राख्ने वा आफ्नो नियन्त्रणमा लिने वा कुनै स्थानमा राख्ने वा नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा अरु कसैलाई दिने" भनी मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको कार्यको परिभाषा गरिएको छ।

उपरोक्त व्यवस्थाबाट कसैले मानिसलाई वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कुनै प्रकारले ललाई फकाई, प्रलोभनमा पारी, झुक्याई, जालसाज गरी, प्रपञ्च मिलाई, जवर्जस्ती गरी कसैलाई बसिरहेको घर, स्थान वा व्यक्तिबाट छुटाई लग्ने वा आफूसंग राख्ने वा नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा अरु कसैलाई दिने कार्य गरेमा मानव ओसारपोसारको कसूर हुने भनी प्रष्ट व्यवस्था गरेको छ।

प्रस्तुत मुद्दामा पीडित आफ्नो घरको नाजुक आर्थिक अवस्थाका कारण अरुको घरमा बसी घरायसी काममा सघाउने कार्य गर्दै आएकी र पुनरावेदक प्रतिवादीमध्येका लोकबहादुर सार्की पनि सोही घरमा त्यस्तै प्रकृतिको कार्य गर्दै आएको देखिन्छ। सोही क्रममा लोकबहादुर सार्कीले पीडितलाई मीठो खान र राम्रो लाउन दिने, पढाई दिने र भविष्यमा सुखी राख्ने जस्ता प्रलोभन देखाई आफूसंग विवाह गर्न बाध्य बनाएको भन्ने तथ्य निजको अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानको स.जवाफ नं. ८ मा

उल्लेख भएको देखिन्छ। सो तथ्यलाई निजको अदालतमा भएको बयानबाट समेत पुष्टि भएको देखिन्छ। माथि उल्लेखित ऐनको दफा ४(२) को खण्ड (ख) बमोजिम कसूर हुनको लागि कुनै पनि व्यक्तिको बेचविखन एवं ओसारपसारको कार्य सम्पन्न हुनै पर्ने भन्ने देखिदैन। सो उद्देश्यको लागि त्यस्तो व्यक्तिलाई आफू बसिरहेको घर, स्थान तथा व्यक्तिबाट छुटाई नेपालभित्रको एक स्थानबाट अर्को स्थानमा लैजाने कार्य भइसकेको तर गन्तव्य स्थानमा पुऱ्याउन बाँकी रहेको अबस्थामा समेत सो कसूर भएको मानिन्छ।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरुले पीडितलाई विवाहरुपी नाटक मञ्चन गरी भारतमा लगी बेस्यावृत्तिमा लगाउने उद्देश्यले निजले काम गरिराखेको झापा स्थित घरबाट छुटाई, भगाई झापाबाट धरान लगी धरानबाट पुनः झापा हुदै भारतको सिक्कीमतर्फ लैजाने प्रयास गरिरहेको अबस्थामा झापामा पक्राउ परेको तथ्य प्रतिवादीहरुको बयानसमेतबाट प्रष्ट हुन्छ। तसर्थ प्रतिवादीहरुको उक्त कार्य ऐनको दफा ४ को देहाय (२) खण्ड (ख) को परिभाषा भित्रको कसूर भएको पुष्टि हुन आएको देखिंदा पुनरावेदक प्रतिवादीहरुका तर्फबाट मानब बेचविखन तथा ओसारपोसारको अपराध भई नसकेको सोको उद्योग मात्र भएको हो भनी लिइएको बहस जिकिर कानूनसम्मत रहेको देखिन आएन।

अब तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा उमेर पुगेकी महिलासंग विवाह एवं करणी गरेको हुँदा बालविवाह र जबर्जस्ती करणी हुन नसक्ने भन्ने पुनरावेदकहरुको जिकीर रहेको देखिन्छ। प्रस्तुत सन्दर्भमा माथि उल्लेखित प्रश्न नं. १ मा भएको तथ्य एवं विवेचना समेतको आधारमा पीडितको उमेर वारदातको समयमा १४ बर्ष मात्र रहेको पुष्टि हुन आएको छ। अब कस्तो अबस्थामा बाल विवाहको वारदात हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा प्रष्ट गर्नु पर्ने देखिन्छ। प्रस्तुत सन्दर्भमा मुलुकी ऐन विहावरीको महलको २ नं. सान्दर्भिक

रहेको देखिन्छ। सो २ नं. मा "विहावरी गर्दा महिला र पुरुषको उमेर संरक्षकको मन्जुरी भए अठार वर्ष र संरक्षकको मन्जुरी नभए बीस बर्ष नपुगी विहावरी गर्न गराउन हुंदैन" भन्ने व्यबस्था छ। उल्लिखित व्यबस्था अनुसार विहावरी गर्दा संरक्षकको मञ्जूरीलाई आधार बनाएर महिला र पुरुषको विवाह गर्ने उमेरको हद तोकिएको देखिन्छ। संरक्षकको मञ्जुरी भएमा महिला र पुरुष दुवैको उमेर १८ र संरक्षकको मञ्जुरी नभए २० वर्ष उमेर नपुगी विवाह गर्न गराउन नहुने देखिन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा पीडित र प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीको वीचमा विवाह भएको भन्ने जिकिर लिइएको देखिन्छ। उक्त व्यबस्थाअनुसार विवाह हुँदा नत पीडितको संरक्षकको मन्जुरी थियो भन्ने प्रतिवादीहरुको जिकिर छ नत पीडितको उमेर २० वर्ष पुगिसकेको थियो भन्ने जिकिर लिन र सो पुष्टि हुने प्रमाण प्रस्तुत गर्न नै सकेको पाइन्छ। माथि उल्लेख भए अनुसार वारदातको समयमा पीडितको उमेर १४ बर्षमात्र रही वैध विवाहको लागि चाहिने उमेर पूरा भएको नदेखिँदा पीडित र प्रतिवादीको बीच भएको उक्त विवाह बैध विवाह नभई वालविवाह भएको तथ्य पुष्टि हुन आयो।

प्रस्तुत सन्दर्भमा प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. को हकमा विचार गर्दा निजले प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र पीडितको विवाह आफू समेत सामेल भई गराएको कुरा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र अदालतमा स्वीकार गरेको देखिन्छ। सो कुरालाई विवाहको क्रममा खिचिएका मिसिल संलग्न तस्विरहरुले समेत पुष्टि गरेको अवस्थामा प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. ले मुलुकी ऐन बिहावरीको महलको २ नं. विपरितको कसूर गरेको पुष्टि हुन आयो। तसर्थ पुनरावेदन जिकीर तथा पुनरावेदकको तर्फबाट वैध विवाह गरेको बालविवाह गरेको होइन भनी लिइएको पुनरावेदन एवं बहस जिकीरसंग सहमत हुन सकिएन।

अब १४ बर्षको बालिकासँग करणी गरेमा जबर्जस्ती करणी हुने वा नहुने सम्बन्धमा विचार गर्दा मुलुकी ऐन जवर्जस्ती करणीको महलको १ नं. मा रहेको जबर्जस्ती करणीको परिभाषा अवलोकन गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ। उक्त १ नं.मा "कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जूरी नलिई करणी गरेमा वा सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरको बालिकालाई निजको मञ्जूरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबर्जस्ती करणी गरेको ठहर्छ" भन्ने व्यबस्था रहेको छ। उक्त व्यबस्था अनुसार कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जूरी नलिई करणी गरेमा वा सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरको बालिकालाई निजको मञ्जूरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबर्जस्ती करणी गरेको मान्नु पर्दछ। प्रस्तुत मुद्दामा पीडितको उमेर वारदात हुँदा १४ बर्षमात्र रहेको र निज पीडित र प्रतिवादीको बिचमा करणी भएको तथ्यमा कुनै विवाद रहेको देखिदैन। पीडितको उमेर वारदातको बखत १६ वर्षभन्दा कम रहेको अवस्थामा पीडितसंग प्रतिवादीले विवाह गरेको वा पीडितले करणीको लागि सहमति जनाएको भन्ने जस्ता तर्कले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था रहदैन। तसर्थ उल्लेखित व्यबस्था, तथ्य एवं विवेचना समेतको आधारमा प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले पीडितलाई जबर्जस्ती करणी गरेको पुष्टि हुन आएको देखिँदा जबर्जस्ती करणी गरेको होइन भन्ने पुनरावेदन जिकीर एवं प्रतिवादीको तर्फबाट लिइएको बहस जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन।

यसरी पीडित वारदातको समयमा १४ बर्षको मात्रै रहेको र निजलाई ललाई फकाई विवाह गरी करणी समेत लिनु दिनु भएको कुरा स्वयं प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीबाट आफ्नो बयानको क्रममा अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतमा स्वीकार गरेको, पीडितको उमेर १४ वर्ष रहेभएको अवस्थामा बालिकासँग भएको विवाहलाई बैध विवाह नमानिने र करणी लिनु दिनु गर्ने कार्य कानूनसम्मत नभई जवर्जस्ती करणी

हुने हुँदा उल्लेखित तथ्य, व्यबस्था एवं विवेचना समेतबाट प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले बालविवाहको साथै जवर्जस्ती करणी समेतको कसूर र प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क.ले मुलुकी ऐन, बिहावरीको महलको २ नं. विपरितको वाल विवाहको कसूर गरेको पुष्टि हुन आयो।

अब चौथो प्रश्नको रुपमा रहेको *मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार मुद्दामा पीडितले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान अदालतबाट प्रमाणित भएको अवस्थामा मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा पीडित अदालतमा उपस्थित नभए पनि त्यस्तो प्रमाणित बयान अदालतले प्रमाणमा लिन मिल्ने वा नमिल्ने के हुन्छ* भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरुका विरुद्ध किटानी जाहेरी परेको देखिन्छ। पीडितलाई भारतको सिक्किम पुऱ्याउने क्रममा स्थानीय भद्र भलाद्मीले मौकामा शंका गरी रोकेर प्रहरीमा बुझाएको अबस्था छ। प्रतिवादीहरुको क्रियाकलापबाट विवाह भएकी भनेकी पीडित सिक्कीम जाने र विवाह भएका प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की भने नेपालमा आफूले अधियाँ जोतेको जग्गाधनीको घरमा बस्ने जस्ता विवादास्पद कुराहरु उल्लेख हुनुका साथै प्रतिवादीहरुको साविती बयान, मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरुको कथन र पीडितको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको अदालतबाट प्रमाणित बयान एवं उल्लिखित तथ्य, व्यवस्था एवं विवेचना समेतबाट अभियोग दावी बमोजिमको घटना वारदातको पुष्टि भएको देखिन्छ।

प्रस्तुत मुद्दामा पीडितले अदालतमा वकपत्र गर्न नआएकोले निजको बयान प्रमाणमा लिन नमिल्ने भन्ने प्रतिवादीहरुको कानून व्यवसायीहरुको जिकीर रहेको देखिन्छ। सो सन्दर्भमा मानव बेचविखन तथा ओसारपोसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ६(१) मा भएको व्यवस्थालाई अवलोकन गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ। सो दफा ६(१) मा *"दफा ५ बमोजिमको उजुर पीडित आफैले दिएमा प्रहरी कार्यालयले निजको*

तत्काल बयान गराई त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउनको लागि निजलाई तुरुन्त नजिकको जिल्ला अदालतमा उपस्थित गराउनुपर्नेछ" भन्ने व्यवस्था छ। त्यसैगरी ऐ. को दफा ६(२) मा "*प्रहरी कार्यालयले निजको तत्काल बयान गराई त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउन ल्याएमा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि र सो बयानसँग सम्बन्धित कसूरको मुद्दा सो जिल्ला अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र नपर्ने भए पनि त्यस्तो जिल्ला अदालतको न्यायाधीशले त्यस्तो बयान निजलाई पढी बाँची सुनाई निजले भनेबमोजिम लेखिएको भए सोही व्यहोरा र भनेबमोजिम नभएमा के कति फरक छ सो व्यहोरा उल्लेख गरी प्रमाणित गरिदिनुपर्नेछ*" भन्ने र ऐ. दफा ६(३) मा "*उपदफा (२) बमोजिम बयान प्रमाणित गराएकोमा त्यस्तो पीडित मुद्दाको कारबाहीको सिलसिलामा अदालतमा उपस्थित नभए पनि त्यसरी प्रमाणित गरिएको बयान अदालतले प्रमाणमा लिन सक्नेछ*" भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

उक्त व्यवस्था अनुसार मानव बेचविखन तथा ओसारपोसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ बमोजिमको कसूरबाट पीडित स्वयं आफैले उजुर दिएकोमा प्रहरी कार्यालयले निजको तत्काल बयान गराउनु पर्ने, सो बयान प्रमाणित गराउनको लागि निजलाई यथाशीघ्र नजिकको जिल्ला अदालतमा लैजानु पर्ने र मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा पीडित व्यक्ति अदालतमा उपस्थित नभए पनि त्यस्तो प्रमाणित बयानलाई अदालतले प्रमाणको रुपमा लिन सक्ने देखिन्छ।

प्रस्तुत मुद्दामा पीडितको आमाले इलाका प्रहरी कार्यालय, अनारमनी, झापामा दिएको जाहेरी मिति २०६४।०५।३० मा दर्ता भएको र जाहेरी दरखास्त दर्ता भएको भोलिपल्ट अर्थात मिति २०६४।०५।३१ मा पीडितको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान भएको र सोही दिन झापा जिल्ला अदालतबाट सो बयानलाई प्रमाणित गराइएको देखिन्छ। ऐनको शाब्दिक व्यवस्था अनुसार घटनाको जाहेरी पीडित आफैले दिएको

अवस्थामा भन्ने उल्लेख भएकोले यो प्रावधान अनुसार अदालतमा उपस्थित नहुने पीडितको मौकाको अभिब्यक्ति प्रमाणको रुपमा लिनको लागि त्यस्तो अभिव्यक्ति व्यक्त गर्ने पीडित आफै उजुरवाला हुनु अनिवार्य हुने हो कि भन्ने जस्तो देखिन्छ। तर प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ ले गरेको *कुनै काम, घटना वा अवस्थाका सम्बन्धमा भएको तहकिकात वा जाँचबुझको सिलसिलामा प्रचलित नेपाल कानून बमोजिम तयार भएको कुनै लिखतमा उल्लेख भएको कुनै कुरा सो कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्ति साक्षीको रुपमा अदालतमा उपस्थित भै बयान गरेमा प्रमाणमा लिन हुन्छ* भन्ने प्रमाण ग्राह्यता सम्बन्धी सामान्य कानूनी प्रावधानको अपवादको रुपमा मानव वेचविखन तथा ओसारपोसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ६ मा प्रहरी कार्यालयले तत्काल पीडितको बयान गराई त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउनका लागि निजलाई तुरुन्त नजिकको जिल्ला अदालतमा उपस्थित गराउनु पर्ने कार्यविधिगत व्यवस्था गर्नुका साथै उक्त दफा ६ को उपदफा (३) मा यस दफा बमोजिम बयान प्रमाणित गरिएकोमा त्यस्तो पीडित मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा अदालतमा उपस्थित नभए पनि त्यसरी प्रमाणित गरिएको बयान अदालतले प्रमाणमा लिन सक्ने गरी प्रमाणको ग्राह्यता सम्बन्धमा लचिलो व्यवस्था गरेको पाइन्छ। मानव बेचविखन जस्तो अमानवीय र क्रुर अपराधको पीडामा परेको व्यक्ति स्वयम अनुसन्धानको क्रममा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष उपस्थित भएको अवस्थामा त्यस्तो अपराधको अनुसन्धान गर्ने प्रहरी अधिकृतले तत्कालै पीडितको बयान गराउनु पर्ने र पीडितलाई तुरुन्त नजिकको जिल्ला अदालतमा उपस्थित गराई निजको उक्त बयान प्रमाणित गराउनु पर्ने भन्ने उक्त ऐनको दफा ६ को भाषा संयोजनमा उल्लेख भएको "तत्काल" "तुरुन्त" र "नजिकको जिल्ला अदालत" जस्ता शब्दहरुले पीडितको संरक्षणको लागि कानून निर्माताले दिएको विशेष महत्व र प्राथमिकतालाई प्रष्ट गर्दछ। पीडितको संरक्ष, सुरक्षा र न्यायमा सहज पहूँच

समेतलाई दृष्टिगत गरेर नै कानून निर्माताले प्रमाण ऐन, २०३१ भन्दा पछाडि बनेको मानव बेचविखन तथा ओसारपोसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ मा उपर्युक्त विशेष व्यवस्था गरेको प्रष्ट हुन्छ। ऐनको यो विशिष्ट प्रावधानको सान्दर्भिकता अनुसन्धानको क्रममा संकलन गरिएको कुनै तथ्य स्वयंको अभिव्यक्ति हो वा त्यस्तो अभिव्यक्ति पीडितबाहेक अरु कसैको हो भन्ने तथ्यको विश्लेषणमा खोजिनु पर्दछ। पीडित स्वयमले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष उपस्थित भएर अपराधको सम्बन्धमा बयान गरेकी छन र त्यस्तो बयान तुरुन्त नजिकको जिल्ला अदालतबाट प्रमाणित भएको छ भने पीडितकोसो बयानको व्यहोरा मानव बेचविखन तथा ओसारपोसार (नियन्त्रण) ऐनको दफा ६(३) बमोजिम प्रमाणमा लिन मिल्ने हुन्छ। पीडित मौकामा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष उपस्थित भएर घटनाको बारेमा बयान मात्र दिइन् वा त्यस्तो घटनासंग सम्बन्धित कसूरको अनुसन्धान प्रक्रिया अगाडि बढाउन निजले नै जाहेरी वा उजुरी दिएकी हुन होइनन् भनी खोजिनीति गरिरहनु पर्ने र पीडित स्वयंको उजुरी नभई पीडित बालिकाका माता-पिता वा संरक्षकले उजुरी वा जाहेरी दरखास्त दिएको कारणले मात्र मौकामा पीडितले गरेको प्रमाणित बयानको प्रमाणिकता शुन्य हुने वा त्यस्तो बयान प्रमाणको रुपमा ग्रहण गर्न नमिल्ने भनी साँघुरो अर्थ गर्न समेत न्यायको रोहमा मिल्ने देखिन आउदैन।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको कार्य विशेष प्रकृतिको कसूर भएको र यस्तो कसूरका पीडितलाई अभियुक्तहरुबाट हुने दवाव, प्रभाव र अन्य कारणले गर्दा भनेको समयमा अदालतमा बकपत्रको लागि उपस्थित गराउन नसकिने हुँदा त्यस्तो घटनाको सम्बन्धमा पीडितको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान भएपछि पीडितलाई तत्काल अदालतमा लगी त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउनु पर्ने र यसरी प्रमाणित गरेको बयानलाई मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा पीडित अदातलमा उपस्थित नभए पनि

अदालतले प्रमाणमा लिन सक्ने भन्ने कानूनी व्यबस्था रहेको छ। यसै सन्दर्भमा यस अदालतवाट माइला भन्ने विवेक दोङ वि. नेपाल सरकार भएको जीउ मास्ने बेच्ने मुद्दा (सअ बुलेटिन, २०६६, जेठ १-१५ पृष्ठ २) मा *जीउ मास्ने बेच्ने मुद्दा खास प्रकृतिको मुद्दा भई अदालतले खोजेका समयमा पीडित फेला पर्न नसक्ने अवस्थालाई महसूस गरी पीडित उपलब्ध भएमा मौकामा नै पीडितको बयान अदालतबाट प्रमाणित गराउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था राख्नु परेको विधायिकी मनसाय पनि हो। भए गरेका घटनाक्रमको यथार्थता खुलाई अदालतमा गरेको बयान प्रमाणित भएपछि पीडित बकपत्र गर्न अदालतमा उपस्थित नहुनुले खास असर पार्न सक्ने अवस्था पनि देखिन आउँदैन* भन्ने र नेपाल सरकार वि. रवीन्द्र सिलवाल भएको जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दा (सअ बुलेटिन, २०६६, जेठ १६-३१ पृष्ठ ३) मा *अदालतद्वारा प्रमाणित पीडित भनिएको व्यक्तिको कथन पुष्टि हुने अन्य समर्थित प्रमाण (Corroborative Evidence) मिसिलमा मौजुद रहेको अवस्थामा पीडित व्यक्ति अदालतमा बकपत्रको प्रयोजनार्थ उपस्थित नभए पनि सो भनाइलाई आधार मान्नुपर्ने र अदालतबाट प्रमाणित बयान झूठो हो भनी प्रमाणित गर्नुपर्ने प्रमाणको भार अभियुक्तको हुने* भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ।

उपरोक्त दफा ६(१) मा पीडित आफैले उजुर दिएमा प्रहरी कार्यालयले निजको तत्काल बयान गराई त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउनको लागि निजलाई तुरुन्त नजिकको जिल्ला अदालतमा उपस्थित गराउनुपर्नेछ भन्ने व्यबस्था छ भने पीडित बाहेक अन्य व्यक्तिले उजुरी दिएको अबस्थामा पीडितको बयान लिई सोबमोजिम प्रमाणित गर्न नमिल्ने भन्ने व्यबस्था रहेको पाइदैन। उक्त दफा ६(२) मा प्रहरी कार्यालयले उजुरी परेपछि पीडितको तत्काल बयान गराई त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउन पीडितलाई समेत लिएर जिल्ला अदालतमा जानु पर्ने र जिल्ला अदालतको न्यायाधीशले त्यस्तो बयान पीडितलाई पढी बाँची सुनाई प्रमाणित गरिदिनुपर्नेछ भन्ने समेत व्यवस्था छ। सो

व्यबस्थाले एकातिर पीडितले नै उजुरी दिनुपर्छ भनी बाध्यात्मक व्यबस्था गरेको समेत देखिदैन भने अर्कोतर्फ पीडित स्वयं बालिका भएको अवस्थामा निजको घरमा निजको माता-पिता वा संरक्षकले उजुरी दिएको कारणले मात्र पीडित बालिका उपरोक्त विशेष कानूनी संरक्षण वा सुविधाबाट बन्चित हुने गरी कानूनको व्याख्या गर्न मिल्ने समेत देखिदैन।

मानव बेचविखन तथा ओसारपोसारको अपराधको सम्बन्धमा पीडितको बयान प्रमाण ग्राह्य बनाउन बेचविखन तथा ओसारपोसार अपराधको उजुरी पीडित वा अरु कसले दियो भन्ने कुराभन्दा पीडितको बयान अदालतबाट प्रमाणित भयो वा भएन भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुन्छ। सो व्यबस्थाको मूल मर्म पीडितको बयानलाई प्रमाण ग्राह्य बनाउन अदालतबाट प्रमाणित हुनु पर्ने भन्ने नै हो। उजुरी जसले दिए पनि पीडितको प्रमाणित बयानलाई प्रमाणमा लिन उक्त कुनै व्यबस्थाले रोकेको देखिन आएन। तसर्थ पीडित बालिका आफैले उजुरी नदिएको भन्ने प्राविधिक कारण देखाई अदालतबाट प्रमाणित भएको पीडितको बयान व्यहोरालाई पीडितले अदालतमा पुनः उपस्थित भई बकपत्र नगरेको भनी उक्त ऐनको दफा ६(३) को कानूनी प्रावधान प्रतिकूल हुने गरी अस्वीकार गर्न मिल्ने देखिन आएन। यस्तो अवस्थामा पीडित आफैले उजुरी नदिएको भए तापनि मौकामा पीडितले बयान गरेको र सो बयान अदालतबाट प्रमाणित भएको छ भने त्यस्तो प्रमाणित बयानलाई मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा प्रमाणको रुपमा ग्रहण गर्न मिल्ने देखिन आएकोले यस अदालतबाट विपक्षी झिकाउने आदेशमा लिइएको आधारसँग सहमत हुन सकिएन।

प्रस्तुत मुद्दामा पीडितको मौकाको बयानलाई कसूर प्रमाणित गर्ने मुख्य प्रमाणको रुपमा लिएको भन्ने सम्बन्धमा बिचार गर्दा मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ९ अनुसार मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको

कार्य कठोर दायित्व (Strict Liability) भित्रको अपराध हो। यस्तो अपराधमा प्रमाणको भार प्रतिवादीमा रही शंकाको सुविधा अभियुक्तले नपाउने हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरुले मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको कार्य गर्न पीडितलाई निज बसिरहेको घर वा स्थानबाट अन्यत्र लगेको होइन भन्ने कुराको बस्तुनिष्ठ प्रमाण निजहरुले नै पुऱ्याउन सक्नु पर्ने हुन्छ, तर त्यस्तो प्रमाण प्रतिवादीहरुको तर्फबाट पेश हुन सकेको पाइदैन। पीडितको मौकाको बयानलाई अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका व्यक्तिहरुको भनाई समेतका अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट समेत प्रतिवादीहरुले गरेको अभियोग दावी बमोजिमको कसूर पुष्टि भइरहेको देखिन्छ। तसर्थ प्रतिवादीहरुको तर्फबाट बहसको क्रममा पीडित अदालतमा बकपत्रको लागि उपस्थित नभएको हुँदा मौकामा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको पीडितको बयानलाई मुख्य प्रमाणको रुपमा लिएकोले सो गर्न नमिल्ने भन्ने बहस जिकीरसंग समेत सहमत हुन सकिएन।

अब पाँचौ प्रश्नको रुपमा रहेको *अपराध पीडितको क्षतिपूर्ति सम्बन्धी अवधारणा, यस सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधान एवं अभ्यासको अवस्था के कस्तो रहेको छ* भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा अपराध पीडितको[1] क्षतिपूर्ति सम्बन्धी अवधारणा सम्बन्धमा उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ। अपराध पीडितको क्षतिपूर्ति (Crime Victim Compensation) भनेको पीडितमाथि परेको मानसिक वा शारीरिक आघात, पीडा वा आर्थिक क्षतिको परिपूरण हो। Black's Law Dictionary मा क्षतिपुर्तिको परिभाषा यस प्रकार गरेको पाईन्छ 'Compensation is a payment of damages, or any other act that a court orders to be done by a person who has caused injury to another.'[2] John PJ Dussich ले क्षतिपूर्तिको परिभाषा दिदै "Victim Compensation' is a formal administrative procedure provided by law which provides only money to victims for

[1] "Victims" means persons who, individually or collectively, have suffered harm, including physical or mental injury, emotional suffering, economic loss or substantial impairment of their fundamental rights, through acts or omissions that are in violation of criminal laws operative within Member States, including those laws proscribing criminal abuse of power.(Article 1 of ANNEX of UN DECLARATION OF BASIC PRINCIPLES OF JUSTICE FOR VICTIMS OF CRIME AND ABUSE OF POWER).

[2] Brayan A. Garner(Ed), (1999), BLACK'S LAW DICTIONARY (7th ed), St. Paul, United States of America: West Group, p.1477.

"out of pocket" real expenses directly resulting from the victimization to be paid by the state after the victim is found to qualify according to specific criteria determined by the respective state or federal law"[3] भनेका छन। यसरी क्षतिपूर्ति क्षतिपूऱ्याउने पक्षबाट क्षति पुग्नेपक्षलाई भएको क्षतिको आर्थिक परिपुर्ति हो जुन अदालतको आदेशबाट भराइन्छ भनी क्षतिपूर्तिको परिभाषा दिएको पाइन्छ। क्षतिपूर्तिको मुख्य उद्देश्य भनेको पीडितको पूर्वावस्थाको प्राप्ति (Victim Recovery) नै हो।

क्षतिपूर्ति पाउने पीडितको हकलाई Reparative or Restorative Justice को रुपमा समेत लिने गरेको पाइन्छ। Reparation को समान्य अर्थ अपराधबाट पीडितलाई भएको क्षतिको परिपुरण गर्नु भन्ने हो। Black's Law Dictionary अनुसार Reparation is an 'Act of restoring; restoring to its rightful owner; the act of making good or giving equivalent for any loss, damage or injury; and indemnification'.[4] "Restorative Justice" is a systematic formal legal response to crime victimization that emphasizes healing the injuries that resulted from the crime and affected the victims, offenders and communities. This process is a departure from the traditional retributive form of dealing with criminals and victims which traditionally have generally perpetuated the conflict which resulted in the original crime.[5] यो अवधारणा अपराधीले राज्यलाई जरिवाना तिर्नु मात्र पर्याप्त नभई पीडित, पीडितको परिवार र समाजलाई समेत क्षतिपूर्ति गर्नु पर्छ भन्ने सिद्धान्तमा आधारित छ। यसले पीडितलाई अपराध हुनु पूर्वको अबस्थामा ल्याउनु भन्ने बुझाउँछ।[6] अपराधबाट पीडितलाई भराइने क्षतिपूर्तिले पीडितलाई पीडित हुनुभन्दा पूर्वको अबस्थामा पुऱ्याउनु वा पुनस्थापना गर्न सक्नु पर्छ। तसर्थ अपराध पीडितलाई वास्तविक र प्रभावकारी क्षतिपूर्तिको लागि क्षतिपूर्ति सम्बन्धी कानून

---

[3] John P. J. Dussich,(2006), *Victimology – Past, Present And Future, RESOURCE MATERIAL SERIES No.70*, pp.116-129.

[4] Brayan A. Garner(Ed), (1999), BLACK'S LAW DICTIONARY (7th ed), St. Paul, United States of America: West Group, p.1477.

[5] John P. J. Dussich,(2006), *Victimology – Past, Present And Future, RESOURCE MATERIAL SERIES No.70*, pp.116-129. To be recovered suggests that a person has at least regained their prior level of well-being and at best, has exceeded it. This state may be measured by identifying their previous mental condition and determining if they have at least regained that prior status using the criteria of: trust in others, autonomy of self, individual initiative, competency in daily activities, self-identity, interpersonal intimacy, control over personal situations, successful relationships, safety in daily activities, acknowledgment of memory, trauma symptoms have become manageable, self esteem is restored, resourcefulness is achieved, and there is an improved ability to ward off potential threats.

[6] The concept of reparative justice is based on the principle that a crime represents a debt owed not only to the state, but to the victim, the victim's family and to the community as a whole. It emphasizes on repairing the harm.

बनाएरमात्रै हुदैन, सो कानून आफैमा उपयुक्त र प्रभावकारी हुनुको साथै सोको प्रभावकारी एवं यथार्थपरक कार्यान्वयन समेत हुनु अपरिहार्य हुन्छ।

अपराध पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने विषयलाई सामान्य रुपमा लिन मिल्दैन किनकी सो क्षतिपूर्ति पीडितको जीवन-मरणसँग गाँसिएको हुन्छ। पीडितले यथासमयमा उपयुक्त क्षतिपूर्ति पाएमा पुन जीवनयावन गर्न सक्षम हुन्छ र यथासमयमा उपयुक्त क्षतिपूर्ति[7] नपाएमा आर्थिक, समाजिक, शारीरिक, मनोवैज्ञानिक कारणले पीडित जिउँदै मरेतुल्य हुन सक्छ। तसर्थ हाम्रो सन्दर्भमा हेर्दा प्रायः निम्न वर्गका गरीब एवं असहाय महिला एवं बालबालिकाहरु जबर्जस्ती करणी र मानव बेचविखन एवं ओसारपसार, घरेलु हिंसा जस्ता अपराधबाट पीडित हुने गरेको देखिँदा त्यस्ता पीडितहरुको लागि क्षतिपूर्तिको अझ बढी महत्व रहेको हुन्छ।

अपराध पीडितको क्षतिपूर्ति सम्बन्धी व्यबस्थाको अवलोकन गर्दा यस सम्बन्धमा बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ (Convention on the Rights of the Child,1989) को धारा ३ (२) मा *States Parties undertake to ensure the child such protection and care as is necessary for his or her well-being, taking into account the rights and duties of his or her parents, legal guardians, or other individuals legally responsible for him or her, and, to this end, shall take all appropriate legislative and administrative measures* भन्ने उल्लेख भएको पाईन्छ। त्यसैगरी सोही महासन्धिको धारा १९ मा *States Parties shall take all appropriate legislative, administrative, social and educational measures to protect the child from all forms of physical or mental violence, injury or abuse, neglect or negligent treatment, maltreatment or exploitation, including sexual abuse, while in the care of parent(s), legal guardian(s) or any other person who has the care of the child* भन्ने उल्लेख गरी पक्ष राष्ट्रहरुलाई बालबालिकाको हितका लागि आवश्यक संरक्षण र स्याहारको

[7] The concept of reparative justice is based on the principle that a crime represents a debt owed not only to the state, but to the victim, the victim's family and to the community as a whole. It emphasizes on repairing the harm.

व्यवस्था गर्नुपर्ने तथा बाबुआमा, कानूनी संरक्षक वा अन्य व्यक्तिको हेरचाहमा रहेको अवस्थामा बालबालिकामाथि हुने सबै किसिमको शारीरिक वा मानसिक हिंसा, क्षति वा दुर्व्यबहार, शोषण, यौन दुर्व्यबहार समेतबाट बालबालिकालाई संरक्षण गर्न पक्ष राष्ट्रहरुले समुचित कानूनी, प्रशासनिक, सामाजिक र शैक्षिक उपायहरु अपनाउनु पर्ने गरी दायित्व तोकेको पाईन्छ। नेपाल पनि उक्त महासन्धिको पक्ष राष्ट्रको हैसियतले सो दायित्वबाट विमुख हुन मिल्ने देखिदैन।

Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power 1985 को प्रकरण १२ मा जघन्य अपराधबाट पीडित ब्यक्तिलाई कसूरदार वा र अन्य श्रोतबाट पूर्ण क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन नसकेको अवस्थामा राज्यले त्यस्तो पीडितलाई आर्थिक क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउनको लागि बिभिन्न प्रयासहरु गर्नु पर्ने उल्लेख गरिएको छ।[8] त्यसैगरी प्रकरण १३ मा अपराधबाट पीडित व्यक्तिहरुलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउनको लागि राष्ट्रिय कोष निर्माण गर्ने र त्यस्तो कोषलाई मजबुद र बलियो बनाउनको लागि उत्प्रेरित गर्नु पर्ने भन्ने उल्लेख भएको पाईन्छ।[9]

त्यसैगरी European Forum for Victim Services ले जघन्य अपराधबाट पीडितउपर भएको शारीरिक तथा आर्थिक क्षतिको तत्काल पुर्तालको लागि अपराधी पत्ता नलागे पनि सार्वजनिक कोषबाट पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था गर्नको लागि आफ्ना सदस्य राष्ट्रहरुलाई अनुरोध गरेको देखिन्छ। Council of Europe ले Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, 1988 को निर्माण गरेको छ,

[8] When compensation is not fully available from the offender or other sources, States should endeavor to provide financial compensation to Victims who have sustained significant bodily injury or impairment of physical or mental health as a result of serious crimes.

[9] The establishment, strengthening and expansion of national funds for compensation to victims should be encouraged. Where appropriate, other funds may also be established for this purpose, including those cases where the State of which the victim is a national is not in a position to compensate the victim for the harm.

जसले अपराध पीडितहरुको राहत तथा क्षतिपूर्तिको लागि बिभिन्न किसिमका मापदण्डहरुको निर्माण गरेको छ।[10]

अपराधबाट पीडितलाई प्रदान गरिने महत्वपूर्ण राहत र सहयोग भनेको अपराधबाट हुन गएको क्षतिको परिपुरण नै हो। अपराधबाट पीडितको क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा अन्यत्रको अभ्यास हेर्ने हो भने क्षतिपूर्तिको पहिलो माध्यम र तरिकाको रुपमा आर्थिक सहयोगलाई अबलम्बन गर्ने गरिएको पाईन्छ। यस्तो आर्थिक क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने क्रममा विभिन्न देशले आ–आफ्नै तरिका र विधि अपनाएको पाइन्छ। उदाहरणको रुपमा **पोल्याण्ड**ले विशेष सार्वजनिक क्षतिपूर्ति कोषको रुपमा Foundation for Assisting Victims of Crime स्थापना गरेको छ। त्यसैगरी **फ्रान्स**मा जघन्य अपराधबाट पीडितलाई अदालतबाट त्यस सम्बन्धमा अन्तिम निर्णय भइनसकेको अवस्थामा पनि आपतकालिन आर्थिक सहयोग प्रदान गरिने व्यबस्था रहेको पाइन्छ।

भारतमा अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिलाई भारतीय संविधानको धारा २१ अन्तर्गत बाँच्न पाउने हक (Right to Life) र स्वतन्त्रताको हक (Right to Liberty) को अभिन्न अंश (integral part) को रुपमा मान्यता दिइएको छ।[11] भारतमा[12] जबर्जस्ती करणी समेतका अपराधहरुमा राज्यले[13] समेत क्षतिपूर्ति दिने गरेको देखिन्छ।[14] **बंगलादेश**मा

---

[10] Pedro R. David,(2006), *Measures to Protect Victims of Crime and the Abuse of Power in the Criminal Justice Process*, RESOURCE MATERIAL SERIES No.70, 131ST INTERNATIONAL TRAINING COURSE VISITING EXPERTS' PAPER. Retrieved from < http://www.unafei.> on December 20, 2014.

[11] Mukesh Yadav & et al,(2014),*Compensation and Rehabilitation of Rape Survivors A Constitutional Right* , JOURNAL *OF* INDIAN ACADEMY OF FORENSIC MEDICINE, Vol. 36, No. 3,pp. 0971-0973..

[12] Supreme Court of India recently observed that no compensation can be adequate nor can it be of any respite for the victim but as the State has failed in protecting such serious violation of a victim's fundamental right, the State is duty bound to provide compensation, which may help in the victim's rehabilitation. The humiliation or the reputation that is snuffed out cannot be recompensed but then monetary compensation will at least provide some solace.

[13] In several cases thereafter, the apex court has repeated its order, making compensation an integral aspect of right to life." In this background, the court held that it is necessary, having regard to the Directive Principles contained under Article 38(1) of the Constitution of India to set up Criminal Injuries Compensation Board. Compensation for victims should be awarded by the court on conviction of the offender and by the Criminal Injuries Compensation Board whether or not a conviction has taken place. The Board should take into account pain, suffering and shock as well as loss of earnings due to pregnancy and the expenses of child birth if this occurred as a result of the rape.

[14] In *Chairman Railway Board v. Chandrima Das* (2000), a Bangladeshi woman was raped by some railway officials in the railway yatri niwas. The apex court asked the railways to pay Rs. 1000000 as compensation for the infringement of her right to life under Art. 21 of the Constitution. Another path breaking judgment by the Rajasthan High Court deserves specific mention. It was a case of rape of a German Lady Tourist in the city of Jodhpur by two autorickshaw drivers. The accused were convicted and sentenced to imprisonment for life. From the victim's perspective what was remarkable was that she was provided boarding and lodging by the State Government and all expenses during the days of trial was borne by the State. Additionally, an amount of Rs. 3 lacs was awarded as compensation by the High Court of Rajasthan. In a Gauhati case (Ganesh Karmakar v. State of Assam 2012), where a fine of Rs. 1000 was imposed on the accused, a poor labourer, for the murder of a fellow men, the High Court called

पनि अपराधबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने सम्बन्धी व्यबस्था र अभ्यास रहेको पाइन्छ।[15]

अपराधबाट पीडितको क्षतिपूर्ति सम्बन्धी **जापानको** कानूनी व्यबस्था र अभ्यास उल्लेखनीय रहेको छ। सो सम्बन्धी व्यबस्था Crime Victim Assistance Act ले गरेको छ।[16] जापानमा पीडितले प्रतिवादीबाट एवं सरकारबाट क्षतिपूर्ति पाउने व्यबस्था छ। पीडितलाई सरकारले प्रदान गरेको क्षतिपूर्तिको रकम सरकारले प्रतिवादीबाट असुल उपर गर्ने व्यबस्था रहेको छ।[17]

बेलायतको अभ्यास हेर्दा वेलायतमा अपराधबाट पीडितको क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा Criminal Injuries Compensation Authority जिम्मेवार रहेको देखिन्छ।[18] सन् १९९६ देखि अपराध पीडितलाई तोकिएको रकम क्षतिपूर्ति स्वरुप राज्यको तर्फबाट दिन थालियो।[19] अपराधको कारणले पीडितलाई AIDS हुन गएमा बढी क्षतिपूर्ति दिने गरेको पाइन्छ।[20] वेलायतले सन् १९९० मा European Convention on Victims of Violent Crimes को अनुमोदन गरिसकेको छ। **क्यानाडा**मा Crime Victim Compensation सम्बन्धमा विभिन्न व्यबस्था रहेको पाइन्छ। The Ontario Compensation for Victims of

---

upon the District Legal Services Authority to award adequate compensation, alongwith an interim payment of Rs. 50000/- to the victims family for the loss and injury suffered as a result of the offence.

[15] For total implementation of the UN Declaration enactment of new laws providing for protection and restitution of victims of offences is necessary. It has been observed that in some statutes that came into existence in Bangladesh at the beginning of the new millennium, some provisions have been made to compensate, rehabilitate and protect victims and witnesses of offences. The statutes listed below have some provisions for compensation and restitution of the victims of offences, without having recourse to the tardy process of civil litigation. 1. The Legal Aid Act 2000 (Act VI of 2000) 2. Act for Suppression of Cruelty to Women and Children 2000 (Act VIII of 2000) 3. Act for the Disabled Person 2001 (Act XII of 2001) 4. Control of Acid Act 2002 (Act I of 2002) 5. Acid Offences Act 2002 (Act II of 2002)।

[16] CRIME VICTIM ASSISTANCE ACT, Law No. 36 of 1980, art. 8 (amended 2008), Cited in Shigenori Matsui,(2011), *Justice for the Accused or Justice for Victims?: The Protection of Victims' Rights in Japan,* ASIAN-PACIFIC LAW & POLICY JOURNAL, Vol. 13, No.1,pp.55-95.

[17] Shigenori Matsui,(2011), *Justice for the Accused or Justice for Victims?: The Protection of Victims' Rights in Japan,* ASIAN-PACIFIC LAW & POLICY JOURNAL, Vol. 13, No.1,pp.55-95.

[18] Mukesh Yadav & et al,(2014),*Compensation and Rehabilitation of Rape Survivors A Constitutional Right* , JOURNAL *OF* INDIAN ACADEMY OF FORENSIC MEDICINE, Vol. 36, No. 3,pp. 0971-0973. Set up in 1964 the *Criminal Injuries Compensation Authority* is responsible for administering the Criminal Injuries Compensation Scheme throughout England, Wales and Scotland.

[19] Mukesh Yadav & et al,(2014),*Compensation and Rehabilitation of Rape Survivors A Constitutional Right* , JOURNAL *OF* INDIAN ACADEMY OF FORENSIC MEDICINE, Vol. 36, No. 3,pp. 0971-0973. From 1996 each injury was awarded a specific fixed compensation ranging from 1000 UK Pounds to 250000 UK Pounds. Apart from these; the applicants are also eligible to get compensation for earnings and special expenses for up to UK 250000 Pounds. The Ministry of Justice now funds the entire scheme; it was formerly funded by the Home Office. Victims as well as their relatives/dependants are entitled for compensation for personal injuries as well fatal injuries.

[20] Awards can be increased if victims of sexual offence can demonstrate they contracted AIDS as a result of the offence. An increase in awards for victims of child sexual abuse was also put in place.

Crime Act, 1990 ले Criminal Injuries Compensation Board को स्थापना गरेको छ। पीडितलाई उक्त वोर्डले तोकेबमोजिमको क्षतिपूर्ति दिने गरिन्छ।[21] संयुक्त राज्य अमेरीका र अष्ट्रेलियामा मिल्दोजुल्दो व्यबस्था रहेको छ। **अमेरीका**का धेरैजसो संघीय राज्यहरुमा अपराधीहरुलाई लगाईएको जरीवाना तथा शुल्क एउटा अपराध पीडित कोष (Crime Victims' Fund) मा जम्मा हुने र उक्त कोषको रकम अपराध पीडितहरुलाई दिईने क्षतिपूर्तिको लागि प्रयोग गर्ने गरिएको पाइन्छ।[22] **अष्ट्रेलिया**(Western Australia) मा The Criminal Injuries Compensation Act 2003 को आधारमा पीडितले क्षतिपूर्तिको दावी गर्न पाउने देखिन्छ।[23]

उल्लेखित विभिन्न मुलुकहरुको व्यबस्था, अभ्यास एवं विवेचना समेतको आधारमा पीडितलाई दिइने क्षतिपूर्तिको रकम के कसरी जुटाउने भन्ने सन्दर्भमा अन्तरार्ष्ट्रिय स्तरमा निम्न दुईवटा विधिहरु अवलम्बन गरिएको देखिन आयो।[24]

(१) अपराधीबाट भराईने शुल्क तथा जरीवानाबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराइने।

(२) सरकारी बजेटबाट स्थापना गरिएको कोषको रकमबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराइने।

उपरोक्त विधिहरुमध्ये दोस्रो विधि संसारमा बढी प्रचलनमा रहेको देखिएको छ। यस्तो विधिको सहजता भनेको पीडितको क्षतिपूर्ति अपराधीको आर्थिक हैंसियतमा

---

[21] Several provinces in Canada have enacted laws ensuring victims of crimes are compensated. The Ontario Compensation for Victims of Crime Act, 1990 provides for the establishment of a Criminal Injuries Compensation Board. In its terms, victims their dependants or by persons looking after them can claim compensation.

[22] Mukesh Yadav & et al,(2014),*Compensation and Rehabilitation of Rape Survivors A Constitutional Right* , JOURNAL *OF* INDIAN ACADEMY OF FORENSIC MEDICINE, Vol. 36, No. 3,pp. 0971-0973.

[23] Mukesh Yadav & et al,(2014),*Compensation and Rehabilitation of Rape Survivors A Constitutional Right* , JOURNAL *OF* INDIAN ACADEMY OF FORENSIC MEDICINE, Vol. 36, No. 3,pp. 0971-0973. A similar regime is prevalent though state legislations in the United States and Australia as well, where several states have enacted legislations and through their respective budget allocations ensured that victims of crimes are compensated accordingly. In Western Australia for example, under the Criminal Injuries Compensation Act 2003, compensation can be sought for an incident reported to the police regardless of whether a person has been identified, charged or convicted of the offence.

[24] Pedro R. David,(2006), *Measures to Protect Victims of Crime and the Abuse of Power in the Criminal Justice Process*, RESOURCE MATERIAL SERIES No.70, pp 92-105. Retrieved from < http://www.unafei.> on December 20, 2014.

भर नपर्ने हुन्छ र अपराध पीडितले तत्काल क्षतिपूर्ति पाउने अवस्था रहन्छ। यो विधि बढी प्रभावकारी रहेको छ।

उल्लेखित व्यबस्था, अभ्यास एवं विवेचना समेतको आधारमा नेपालमा समेत उपरोक्त दोस्रो विधि अबलम्बन गर्नु उपयुक्त देखिन्छ। तसर्थ अब उप्रान्त क्षतिपूर्ति पाउने यस्ता प्रकृतिका अपराधका पीडितहरुलाई अदालतको अन्तिम फैसलाले निर्धारण गरे बमोजिमको क्षतिपूर्तिको रकम नेपाल सरकारले एउटा छुट्टै कोषको स्थापना गरी सो कोषबाट तत्कालै उपलब्ध गराउने र सो रकम पीडकबाट सरकारी विगो सरह असुल उपर गर्ने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने देखिँदा नेपाल सरकार समेतबाट सो सम्बन्धी आवश्यक र उपयुक्त पूर्वाधार निर्माण हुनु जरुरी रहेको देखिन आयो।

अब छैठौ प्रश्नको रुपमा रहेको *नेपालमा मानव बेचविखन तथा ओसारपसार र जबर्जस्ती करणी मुद्दाका पीडितलाई कस्तो क्षतिपूर्तिको ब्यबस्था रहेको छ र सो उपयुक्त छ वा छैन* भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ मा स्वतन्त्रताको हक अन्तर्गत *"प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक हुनेछ*[25] *र कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुने छैन"* भन्ने व्यबस्था रहेको छ।[26] त्यसैगरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २० मा *"प्रत्येक बालबालिकालाई शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै पनि किसिमको शोषण विरुद्धको हक हुनेछ। यस्तो शोषणजन्य कार्य कानूनद्वारा दण्डनीय हुनेछ र त्यस्तो व्यवहार गरिएको व्यक्तिलाई कानूनले निर्धारण गरे बमोजिमको क्षतिपूर्ति दिइनेछ"* भन्ने व्यवस्था छ। उक्त व्यबस्था समेतको आधारमा अपराध पीडितको क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने हकलाई नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२ अन्तर्गतको बाँच्न पाउने हकको अभिन्न अंश(integral part) को रुपमा राख्नु पर्ने हुन्छ।

[25] धारा १२(१), नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

[26] धारा १२(२), नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

तसर्थ नेपालको सन्दर्भमा अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिको हक उक्त धारा १२ अन्तर्गतको बाँच्न पाउने हक अन्तर्गत संबोधन गरिनु पर्ने विषय हो भन्ने प्रष्ट हुन्छ।

मानव बेचविखन तथा ओसारपसार ऐन, २०६४ को दफा १७ मा *"अदालतले कसूरदारलाई भएको जरिवानाको पचास प्रतिशत बरावरको रकममा नघट्ने गरी निजबाट पीडितलाई मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति भराई दिनुपर्नेछ"* भने व्यबस्था छ। त्यसैगरी मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. मा "*कसैले कुनै महिलालाई जबर्जस्ती करणी गरेको ठहरेमा अदालतले त्यस्ती महिलालाई भएको शारीरिक वा मानसिक क्षति विचार गरी मनासिब ठहराए बमोजिमको क्षतिपूर्ति कसूरदारबाट भर्राई दिनु पर्नेछ। त्यस्तो क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्दा कसूरको गाम्भीर्यता, कसूरबाट पीडित व्यक्तिको मृत्यु भइसकेको रहेछ भने निजमा आश्रृत नाबालक छोराछोरी भए निजहरूलाई पर्न गएको पीडा समेत विचार गरी निर्धारण गर्नु पर्नेछ*" भन्ने व्यबस्था रहेको छ। घरेलु हिंसा (कसूर र सजाय) ऐन, २०६६ को दफा १० मा *"पीडित व्यक्तिलाई घरेलु हिंसाको प्रकृति, मात्रा, पीडितलाई पुगेको पीडा र पीडक तथा पीडितको आर्थिक तथा सामाजिक हैसियत समेतलाई विचार गरी अदालतले पीडकबाट मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति भराइदिन सक्नेछ*" भन्ने व्यबस्था छ।

उपरोक्त व्यबस्थाबाट हाम्रो न्यायप्रणालीले समेत पीडितले पीडकबाट क्षतिपूर्ति भराई पाउने व्यबस्थालाई पीडितको कानूनी हकको रुपमा अंगिकार गरेको पाइन्छ। यस परिप्रेक्ष्यमा पीडितलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउँदा पीडितले अपराधबाट भोग्नु परेको पीडाको प्रकृति वा पीडाको कठोरता वा क्रुरतालाई नै क्षतिपूर्ति मापनको आधार बनाइनु पर्ने हुन्छ। पीडकको आर्थिक हैसियत वा क्षमताले त्यस्तो क्षतिपूर्तिमा निर्णायक स्थान प्राप्त गर्ने वा निर्णयको आधार बन्ने अबस्था सिर्जना गरिनु हुँदैन। अन्यथा पीडक पहिचान हुन नसकेको, फरार रहेको, आर्थिक अबस्था कमजोर रहेको वा कम उमेरको

रहेको भन्ने जस्ता तर्कहरु अगाडि ल्याएर पीडितको क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने हक कुण्ठित वा संकुचित हुन जाने हुन्छ। यस्तो अबस्था सिर्जना हुन गएमा पीडित बाँच्न पाउने हकबाट नै बञ्चित भई पीडितको न्यायमा पहूँच समेत स्थापित हुन सक्दैन। यस्तो अबस्थामा पीडितको बाँच्न पाउने मौलिक हक र आधारभूत मानव अधिकारले न्यायिक संरक्षण समेत प्राप्त गर्न नसक्ने हुन्छ। तसर्थ न्यायको रोहमा यस्तो अप्रिय अबस्था सधैं अमान्य एवं अस्वीकार्य हुन्छ।

प्रस्तुत सन्दर्भमा Justice Krishna Ayyar ले *Rattan Singh vs. State of Punjab*[27] भएको मुद्दामा बोलेको कुरा सान्दर्भिक देखिन्छ जसमा भनिएको छ "It is a weakness of our jurisprudence that the victims of the crime and the distress of the dependants of the prisoner, do not attract the attention of the law. Indeed, victim reparation is still the vanishing point of our criminal law. This is a deficiency in the system which must be rectified by the legislature".

उपरोक्त विवेचनाको सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दामा भएको वारदात हेर्दा एउटा असहाय बालिकाको जीवन समग्रमा मौलाउन नपाउँदै समाप्त भएको देखिन्छ। आमा "ख" कुमारीले आफ्नो आर्थिक विपन्नताको कारण बालिका छोरीलाई अरुको घरमा घरेलु कामदारको रुपमा राखेको देखिन्छ। बयस्क उमेर प्राप्त गरी नसकी पीडित शरीरिक, मानसिक, शैक्षिक, आर्थिक तथा पारिवारिक रुपमा पूर्णतः अपरिपक्व र असहाय रहेको अवस्था देखिन्छ। बस्ने ठाउँ र परिवारिक संरक्षण र हेरविचारको अभावका कारण असुरक्षित अवस्थामा बाँच्न विवश भएको अबस्था देखिन्छ। यस्तो असुरक्षित अवस्थामा रहेको कारणबाट यौन हिंसा र मानब बेचविखन समेतका वारदात हुन पुगेको देखिन्छ।

बालबालिकाहरु खुला मस्तिष्कका हुन्छन्। उनीहरु साथी-संगतबाट प्रभावित हुने गर्दछन्। प्रस्तुत मुद्दामा पीडित नाबालिक रहेको र पीडक लोकबहादुर सार्की प्रस्तुत वारदातभन्दा पहिले जबर्जस्ती करणीको अपराधमा जेल सजाय व्यतीत गरेको

[27] RATTAN SINGH VS. STATE OF PUNJAB,(1980), AIR, Supreme Court,p. 84.

व्यक्ति भन्ने समेत देखिन्छ। निजको संगत प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. सँग रहेको र निजहरु समेतको योजनाको आधारमा पीडितलाई झापाबाट धरान र धरानबाट पुनः झापा हुदै भारतको सिक्किम सम्मको यात्रा तय गरी विवाहको नाटक मंचन गरी बिक्री गर्न लागेको तथ्य मिसिलबाट देखिन्छ।

नेपालमा गरिबीको रेखामुनी रहेका परिवारको संख्या उल्लेख्य छ। आफ्नो सन्तानको उचित स्याहार संभार, शिक्षा, स्वास्थ्यको विचार गर्न नसक्ने समेतको आर्थिक विपन्नताको कारणले आफ्नो सन्तानलाई साहूकोमा मजदुरको रुपमा राख्न दिने, बालश्रमिक बनाउने, इट्टाभट्टा गलैंचा कारखाना, कपडा कारखानामा श्रमिकको रुपमा काम गर्न पठाउन बाध्य हुने गरेको अबस्था छ। आर्थिक विपन्नताको कारणबाट परिवार र समाजबाट टाढा हुन पुगेका यस्ता अबोध र असहाय व्यक्तिहरु नै मानव बेचविखन र ओसारपसार जस्ता अपराधहरुबाट दिनदिनै पीडित भइरहेका छन्। यसरी घरको नाजुक आर्थिक अवस्थाको कारण अर्काको घरमा बसी काम गरेको अवस्थामा बालबालिकामाथि हुन सक्ने शारीरिक वा मानसिक हिंसा, क्षति वा दुर्व्यबहार, यौन शोषण, यौन दुर्व्यवहार समेतबाट जोगाउन तथा संरक्षणको लागि बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धीले तोकिदिएको राज्यको संरक्षणात्मक वा अभिभावकीय दायित्व निर्वाह गर्नेतर्फ हामीकहाँ धेरै कार्यहरु हुन बाँकी नै छ।

अपराध पीडितलाई यथाशीघ्र क्षतिपूर्ति दिलाउने, त्यस्तो क्षतिपूर्तिको परिमाण वा स्वरुप यथार्थपरक रुपले निर्धारण गर्ने र क्षतिपूर्तिको माध्यमबाट पीडितको जीवन यापनलाई सहज बनाउनेतर्फ हामीकहाँ प्रष्ट न्यायिक दृष्टिकोण निर्माण हुन सकेको छैन्। यथास्थितिमा पनि अदालतले तोकेको क्षतिपूर्ति समेत पीडितले पाउन सकेको अवस्था छैन। आपराधिक घटना एवं हिंसाबाट गरिब, निमुखा तथा विपन्न वर्गका व्यक्तिहरु नै बढी पीडित हुने गरेका छन्। अदालतको फैसलाबाट पीडितले पाउँने भनी

निर्धारण गरेको क्षतिपूर्तिको रकम समेत कतिपय अबस्थामा भराउन सकिने अबस्था छैन। यस सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट भएको एक अध्ययनअनुसार हालसम्म २ जना पीडितले मात्रै क्षतिपूर्ति प्राप्त गरेको अबस्था छ। पीडितले प्राप्त गर्ने क्षतिपूर्तिको बास्तविक स्थितिको बारेमा यथार्थ बुझ्न यो तथ्यलाई न्यायिक जानकारीमा राख्नु पर्ने हुन्छ।

उल्लेखित विवेचनाअनुसार नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ र २० को व्यबस्था, अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रावधान र अन्य मुलुकहरुको अभ्यास समेतको आधारमा हामीकहाँ समेत अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिको हक बाँच्न पाउने हकको अभिन्न अंश(integral part) को रुपमा मान्नु पर्ने हुन्छ। यसरी क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्नु अपराध पीडितको मौलिक हक हो। यस हकलाई व्यवहारिक, वास्तविक र पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन गरी पीडितलाई न्याय प्रदान गर्नु अदालतको दायित्व हो भने समग्र राज्यको कर्तव्य हो।

सामाजिक सम्झौताको सिद्धान्त[28] समेतको आधारमा राज्यमा बसोबास गर्ने सम्पूर्ण व्यक्तिहरुलाई संरक्षण र सुरक्षा दिनु राज्यको कर्तव्य हो। राज्यले उपयुक्त सुरक्षा दिन नसकेको अवस्थामा सो राज्यमा बस्ने व्यक्तिहरु अपराधबाट पीडित हुन पुग्दछन्। न्यायको पहूँचबाट बञ्चित हुन पुग्छन्। न्याय प्रणालीप्रति नै अविश्वास सिर्जना हुन जान्छ। कुनै व्यक्ति अपराध पीडित हुनुमा राज्यको सुरक्षा संयन्त्रको समेत कमजोरी र दोष रहेको मान्नु पर्दछ। सो कारणले अपराध पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिनु राज्यको समेत दायित्व हो। उक्त व्यवस्थाअनुसार पीडितले तत्काल क्षतिपूर्ति पाउनुपर्ने हुन्छ। पीडकको क्षतिपूर्ति तिर्ने आर्थिक हैसियत नभएको, पीडक पहिचान हुन नसकेको वा

[28] In moral and political philosophy, the social contract or political contract is a theory or model, originating during the Age of Enlightenment, that typically addresses the questions of the origin of society and the legitimacy of the authority of the state over the individual. Social contract arguments typically posit that individuals have consented, either explicitly or tacitly, to surrender some of their freedoms and submit to the authority of the ruler or magistrate (or to the decision of a majority), in exchange for protection of their remaining rights. The question of the relation between natural and legal rights, therefore, is often an aspect of social contract theory.

पीडक फरार रहेको अवस्थामा नागरिकको संरक्षकको हैसियतले अपराध पीडितलाई उक्त क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने कर्तव्य राज्यको हुन आउँछ।

जबर्जस्ती करणी,मानव बेचविखन र ओसारपसार जस्ता मुद्दा लामो समयसम्म चलिरहने र अन्तिम निक्यौंल हुन समय लाग्ने हुँदा मुद्दा अन्तिम किनारा हुँदासम्म परिस्थितिमा ब्यापक परिवर्तन भई पीडितहरु क्षतिपुर्ति पाउँन नसकी पलायन भएको समेत देखिन्छ। अपराध त अपराध नै हो, पीडितले जसरी पनि क्षतिपुर्ति पाउनै पर्दछ। पीडितशास्त्र (Victimology) अनुसार अपराध गर्ने व्यक्तिको पहिचान भएको होस वा नहोस, अपराधको अभियोजन होस वा नहोस अपराधबाट पीडितले जीवन निर्वाहको लागि क्षतिपूर्ति पाउनु पर्ने, सो क्षतिपूर्ति यथेष्ट (adequate) हुनुपर्ने र निजको पुनस्थापन (rehabilitation) तत्काल हुनुपर्ने एवं त्यस्तो क्षतिपूर्ति र पुनस्थापन राज्यले नै गर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ महिला हिंसा, जवर्जस्ती करणी, मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार जस्ता मुद्दामा पीडितले भोगेको पीडा स्वरुप पाउने क्षति नागरिकको अभिभावक र संरक्षक भएको हैसियतले राज्य स्वयंले तत्काल उपलब्ध गराउनु राज्यको दायित्वभित्र पर्दछ। त्यस्तो रकम राज्यले पीडकबाट असुल उपर गर्ने सम्बन्धमा उपयुक्त कानूनी व्यबस्था गर्न सक्ने नै हुन्छ। पीडकबाट क्षतिपूर्ति भराउन नसकिएको भन्ने कारणले मात्र पीडितलाई क्षतिपूर्ति पाउने हकबाट बञ्चित गर्ने गरी प्रणालीले थप पीडितलाई पीडा दिन मिल्ने समेत हुदैन। तसर्थ यस अदालतबाट विपक्षी झिकाउने आदेशमा लिइएको आधारसँग सहमत हुन सकिएन।

अब सातौ तथा अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा उल्लिखित व्यबस्था, सिद्धान्त, तथ्य, प्रमाण एवं विवेचना समेतको आधारमा प्रतिवादी मध्येका लोकबहादुर सार्कीले नाबालिक पीडितलाई विवाहको बहाना गरी आफुसँग परिचित प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. समेतको सहयोग लिई बालविवाह, जबर्जस्ती करणी तथा निजलाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले

ओसारपसार गरेको भन्ने अपराध पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादीहरु लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.लाई मानव बेचिवखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐनको दफा १५(१) देहाय (ङ) को खण्ड (२) बमोजिम १२ (बाह्र) वर्ष कैद र रु. १,००,०००।(एक लाख) जरिवाना हुने र पीडितले पाउने क्षतिपूर्तिको हकमा प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.बाट ऐ. ऐनको दफा १७ बमोजिम जनही रु. ५०,०००।(पचास हजार) र मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीबाट रु. २५,०००।(पच्चीस हजार) थप गरी जम्मा रु रु. १,२५,०००।(एकलाख पच्चिस हजार रुपैया) क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर भई पुनरावेदन अदालत इलामबाट मिति २०६७।०६।०६ मा भएको फैसला मिलेकै देखिंदा सदर हुने ठहर्छ। प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन।

साथै प्रस्तुत मुद्दाकी पीडित "क" कुमारीले प्रतिवादीहरुबाट भराई पाउने ठहर भएको उपरोक्त क्षतिपूर्तिको रकम नेपाल सरकारबाट तत्काल उपलब्ध गराई सो रकम प्रतिवादीहरुबाट सरकारी विगो सरह असुलउपर गर्नु, गराउनु एवं अब उप्रान्त यस्ता प्रकृतिका अपराधका पीडितहरुलाई अदालतको अन्तिम फैसलाले निर्धारण गरे बमोजिमको क्षतिपूर्ति रकम एउटा छुट्टै कोषको स्थापना गरी सो कोषबाट तत्काल उपलब्ध गराउन र सो रकम पीडकबाट असुल उपर गर्ने गराउने व्यबस्था मिलाउन यथाशीघ्र आवश्यक र उपयुक्त पूर्वाधारको निर्माण गर्नु गराउनु भनी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा लेखी पठाउने ठहर्छ। अरुमा तपसील बमोजिम गर्नू।

<u>तपसिल</u>

पुनरावेदन अदालतको फैसलाको तपसिल खण्डमा पीडितलाई प्रतिवादीहरु लोकबहादुर सार्कीबाट रु. ७५०००। (पचहत्तर हजार रुपैया) र लक्ष्मीमाया वि.क.बाट रु.

५००००। (पचास हजार रुपैया) गरी जम्मा रु. १,२५,०००।(एकलाख पच्चिस हजार रुपैया) क्षतिपूर्ति स्वरुप भराई दिने गरी लगत कसिएकोमा माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पीडितले नेपाल सरकारबाट सो क्षतिपूर्तिको रकम तत्कालै पाउने ठहर भएकोले उक्त क्षतिपूर्तिको रकम रु.१,२५,०००।(एकलाख पच्चिस हजार रुपैया) नेपाल सरकारबाट पीडित "क" कुमारीलाई तत्काल उपलब्ध गराउनू र सो रकम प्रतिवादीहरु लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया बि.क.बाट सरकारी विगो सरह असुलउपर गर्ने गरी लगत राख्नु भनी सुरु भापा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनू....१

प्रस्तुत फैसलाको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत नेपाल सरकारलाई उपलब्ध गराउनु.....२

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनू.....३

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत : रमेश रिजाल, अर्जुनप्रसाद कोइराला

कम्प्यूटर अपरेटर: पद्मा आचार्य

इति सम्वत् २०७१ साल माघ १९ गते रोज २ शुभम् .....।